

A 13. SZÁZAD HÁBORÚI ÉS A MAGYAR FŐPAPOK*

„...*militia est vita hominis super terram...*”¹

Tanulmányunk a hadtörténet és az egyháztörténet egy sajátos metszéspontjára, a magyarországi főpapok különböző háborúkban és harcokban való részvételére fókuszál, azon belül pedig a 13. századra. Bár a klérus számára nem tartozott az alapvető feladatok közé a hadakozás, a 11. századtól kezdve tagjai mégis feltűnnek a forrásokban csatákkal és különböző konfliktusokkal kapcsolatban. Természetesen nem elsősorban hadvezérként vagy harcosként, azaz mint *bellatores* voltak jelen – bár erre is akadt példa² –,

* Köszönettel tartozom Veszprémy Lászlónak az írás elkészítéséhez nyújtott segítségéért és tanácsaiért.

¹ „Katonasor az ember élete a földön...” Jób 7:1. Az eredeti Biblia-hely hadakozásra utalását a magyar nyelvű Biblia-fordítások közül csak a Szent Jeromos Bibliatársulat által közreadott új fordítás adja vissza. Lásd <https://szentiras.hu/KNB/Jób7> (A letöltés időpontja: 2022. július 18.) Vö. Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján. Ford. Fodor György et al. Közreadja a Szent Jeromos Bibliatársulat. Budapest, 1997.

² Püspökök hadjáratokon való részvételére mások mellett a Kijevi Ruszban a 10. századi alapokon a 11. századtól írt *Régmúlt idők elbeszélése* (PVL) is szolgáltat példát, amely Könyves Kálmán 1099-es hadjáratával kapcsolatban számol be két magyar püspökről Przemysl ostrománál, egyikük, Koppány ott is lelte halálát. (PVL 203. o.) Az adatot a *Pozsonyi Évkönyv* és a *Képes krónika*, illetve egyéb szövegvariánsainak kritikai kiadása, a 14. századi krónikakompozíció is megerősíti. (*Annales Posonienses*, SRH I. 126. o. [1100] és *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* 143. fej. SRH I. 424–425. o.) A *Kijevi Évkönyv* II. Géza 1150. évi hadjáratával kapcsolatban említi Kökényes esztergomi érseket mint a magyar sereg egy tagját, illetve 1152-nél egy közelebről meg nem nevezett magyarországi érseket. (Lásd *Font* 2021. 126., 144–145., 151., 230–232. o.; *Uő* 2022. 127., 130–133., 201. o.; *Zsoldos* 2011a. 79. o.) A magyar főpapok előtt nem lehetett ismeretlen a német püspökök és érsekek katonai tevékenysége, ezt mutatja egyebek mellett Gebhard regensburgi püspök hadvezéri részvétele III. Henrik császár 1051. évi magyarországi hadjáratában, amelyet a 14. századi krónikakompozíció is említ. A szöveg helyi beszámolója szerint I. András királynak Gebhard elfogott levelének értelmezésében egy bizonyos Miklós püspök segített, aki azonos lehet a tihanyi alapítólevél fogalmazójával. E szerint I. András mellett is volt szerepük a magyarországi főpapoknak hadjárat idején. Feltehetően az említett Miklós püspöknek szerepe lehetett a Gebhardnak III. Henrik nevében írt levél elkészültében is. „[...] vero autem Gebarth episcopus venit in Geurinum et mittens epistolam ad Hemicum cesarem, sciscitabatur ab eo, ubi deberet ipsum expectare. Is autem, qui ferebat litteram, Deo sie volente captus est a latrunculis Andree regis et ad eum ductus. Cumque Nicolao episcopo interpretante tenorem litterarum percipient, rescipserunt episcopo Gebarth litteras, quas per quemdam hospitem ei miserunt. Ille autem simulans se a cesare missum obtulit litteras Gebarth episcopo talia continentes: »Noveris optime Gebarth episcopo, quod magna et ardua negotia nostri imperii nos ab Hungaria in Teutonium ire compellunt; nam inimici nostri imperium nostrum hostiliter occuparunt. Ergo ager, festina et destructis navibus, quam citius poteris, nobis Ratispone occurras. Nec enim tibi tutum est amplius in Hungaria commorari.« Hiis itaque cognitis Gebarth episcopus festinanter fugit in Teutonium.» *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* 90. fej. (SRH I. 348. o.) Lásd *Képes krónika* 60., 197. o. 409. jegyzet.

szerepük inkább a békeközvetítés³ volt, például a királyi család ellentéteiben.⁴ Ezenkívül a dinasztia tanácsadóiként is tevékenykedtek, valamint liturgikus feladatokat láttak el háborúk és hadjáratok idején.⁵ Az Árpád-kor általunk vizsgált utolsó évszázada tekintetében azonban a források alapján a korábbi időszakhoz képest némileg változatosabb kép vázolható fel. Több esetben ugyanis – miközben az említett liturgikus feladatok mellett püspökök és érsekek királyi követként is gyakorta működtek Magyarországon kívül és belül egyaránt – a Magyar Királyság főpapjai maguk is aktív szerepet játszottak az egyes konfliktusok alakításában. Bizonyos prelátusok adott esetben állást foglaltak a királyi család ellentéteiben, illetve a század utolsó harmadában az oligarchák harcaiban is. Különösen jelentős, hogy mindez nem kizárólag egyházi pozíciójuknál fogva történt, egyesek maguk is hadvezérként tűntek fel, például várakat védtek ostromok idején. Valamint nem feledkezhetünk el a 13. század legfontosabb háborújáról, a tatárjárásról sem, amely az ország egész lakossága, így a főpapok számára is elkerülhetetlen következményekkel járt.

Mielőtt azonban rátérnénk a rendelkezésre álló adatok bemutatására és elemzésére, először a klérus és a hadakozás kapcsolatának kérdéskörét, valamint a téma kutatástörténetét kell röviden megvizsgáljunk, mivel az egyháziak és a háborúskodás kapcsolata finoman fogalmazva is visszásnak tekinthető.⁶ Az erőszak ugyanis számtalan esetben érintette a klerikusok és egyházaik, valamint birtokaik életét, a háború pusztítása elől nem lehetett mindig elmenekülni.⁷ Az egyházi rend, az *oratores* tagjai nem minden esetben voltak azonban pusztán elszenvedői a háborús helyzeteknek, nem ment ritkaságszámba, hogy valaki felvegye a harcot, legtöbbször maga vagy gyülekezete, esetleg az egyház védelmében (*defensio ecclesiae*) mint *civitatis defensor* (vagyis a városok védelmezői).⁸ Az egyház maga természetesen nemcsak mikro-, de makroszinten is érdekelt volt a háborúk kimenetelében, lévén a politikai változások nagyban befolyásolták működését és anyagi helyzetét egyaránt.

A klérus tagjai elméleti szempontból is foglalkoztak a háborúkkal, például annak kapcsán, hogy azok jogosnak tekinthetők-e vagy sem, lehetséges-e gyilkolni az igaz ügyért, a harcok kimenetelét pedig isteni döntésként (*judicium Dei*) interpretálhatták.⁹ A főpapok a háborúskodáshoz fűződő viszonya tekintetében azt is figyelembe kell

³ A pápaság béketeremtő szerepére lásd *Maleczek* 1996 és *Zey* 2021. Az Árpád-kori magyar helyzettel kapcsolatban lásd *Zupka* 2016. 70–116. o.

⁴ Lásd *Bagi* 2017. 120–128., 154., 242. o. és *Báling* 2021. 229–233. o. A pogánylázadások során meggyilkolt püspökökkel kapcsolatban legutóbb *Tóth* 2019.

⁵ Lásd *Gerics* 1980. 123–130. o. és *Zupka* 2021. 144–152. o.; valamint Veszprémy László tanulmányát ebben a számban.

⁶ A téma klasszikus feldolgozása számos magyar vonatkozással: *Prinz* 1971.

⁷ *Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018b. 1. o.

⁸ *Duggan* 2018. 503–504. o. és *Kotecki* 2016a. 360–367. o. A dalmáciai és boszniai helyzettel kapcsolatban lásd *Majnarić* 2018.

⁹ Vö. *Herbers* 2005.; *Gerics* 1980.; *Erdő* 2017. 272–273. o.

venni, hogy többségük a nemesség, azaz a *bellatores* soraiból került ki, így elsődleges szocializációjuk is hathatott az erőszakhoz való viszonyulásukra.¹⁰

A zsinati határozatok, valamint a középkori gondolkodók a műveikben különböző nézeteket fejtettek ki azt illetően, szabad-e az egyháziaknak fegyvert viselni – azaz klerikusnak és laikusnak egyszerre lenni –, milyen kondíciókkal vehetnek részt hadjáratokon, lehet-e az egyházaknak hadserege, illetve azok mikor vehetőek be, vezetheti-e csapatait egy klerikus csatába, és ha igen, meddig mehet el stb. A vélekedések spektruma a teljes tiltástól az imádságra való korlátozáson (lásd *oratores*) át az általános jóváhagyásig terjedt.¹¹ Utóbbin sem kell csodálkoznunk, az teológiai szempontból is megalapozható volt. Az igaz ügyért folytatott harc, illetve különösen a saját élet jó célért történő feláldozása ugyanis a keresztény tanításban is megjelent a jól ismert „fordítsd oda a másik orcádat” felszólítás mellett; például János evangéliumára alapozva: „Nincs senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja barátaiért.”¹² Krisztus parancsainak a követése pedig önmagában nem jelentette az erőszak minden formájának elvetését, már csak az evangélium hirdetésének és a hit térítésének kötelezettsége miatt sem, ahogyan az Jézus szavaival is alátámasztható: „és akinek nincs kardja, adja el felsőruháját, és vegyen”¹³

Amennyiben a kérdést teológiai síkról a jogira helyezzük át, úgy megállapítható, hogy a kánonjog szerint a klérus tagjai számára – bár bizonyos kivételekkel, mint az önvédelem és az utazás – a kora középkortól kezdve tiltva volt a fegyver viselése és a személyes részvétel a küzdelmekben. Ugyanakkor a hadseregek melletti liturgikus feladatok ellátását általában a kánonjogászok sem tartották tiltottnak.¹⁴ Természetesen a gyakorlat, mint oly sok más témában, számos esetben némileg eltért az elmélettől. Különösen érdekes például a püspökök katonaállítási kötelezettsége a Nyugati Gót Királyságban, a Karoling, valamint a Német-római Birodalomban és másutt (*servitium regis*, *Romfahrt*), amelyet már inkább jogi, mint teológiai kérdésnek tekintettek. Mindez a kor gondolkodói számára azonban felvetette azt is, hogy ellentmondásba kerülhet-e egymással a mennyei és a földi uralkodó iránti hűség.¹⁵

Klerikusokra mindenesetre általánosan nagy szükség volt a hadseregek kötelékében, hogy a létfontosságú liturgikus feladatokat elvégezhessek, egyebek mellett imádkozzanak a győzelemért, valamint hogy a csatára készülők gyónhassanak. Emellett az adott hadjárat – vagy akár egy dinasztia – legitimálásában is fontos szerepük

¹⁰ Kotecki – Maciejewski – Ott 2018b. 2–3. o.

¹¹ Duggan 2018. 500–513. o.; Kotecki – Maciejewski – Ott 2018b. 4. o.; Jensen 2018a. 84–88. o.; Kotecki 2016a. 344–360. o.

¹² János 15:13. <https://szentiras.hu/UF/Jn15>. Lásd Duggan 2018. 497–498. o.

¹³ Lukács 22:36 <https://szentiras.hu/UF/Lk22>. Lásd Duggan 2018. 498. o.

¹⁴ Részletesen lásd Duggan 2018. 503–513. o. és Kotecki 2016a. 346–350. o.

¹⁵ Duggan 2018. 504–505. o.; Kotecki – Maciejewski – Ott 2018b. 5–6. o.; Kotecki 2020. 437., 441. o.; Jensen 2018a. 85. o.

lehetett.¹⁶ Ennél tovább azonban elméletileg nem mehettek, az érett középkor pápai és a zsinati határozatok újra és újra megismételték a fegyverviselési tilalmat, amely aztán a IX. Gergely pápa (1227–1241) által összeállított, *Liber Extraként* ismert kánonjogi gyűjteménybe is bekerült.¹⁷ Ugyanakkor ellentétes nézetekről is tudunk, amelyek értelmében önvédelem esetén a klerikusok fegyverhasználata nem volt maga után egyházi fenyítéket. Különösen érdekes ebből a szempontból (bár jelen írásunk fókuszán kívül esik) a lovagrendek és tagjaik fegyverviselésének a kérdésköre.¹⁸ Végezetül arról sem feledkezhetünk el, hogy az egyházi büntetések nem csak a klerikusok ellen voltak alkalmazhatók – azok éppen hogy egyfajta sajátos „fegyvert” jelenthettek a klérus kezében, amelyek alkalmazásával maguk is befolyásolhatták a csaták kimenetelét. A hadjáratokat megelőző és azok során elhangzó imák szerepére már utaltunk feljebb, ezekre az egyház sajátos fegyvereként tekintettek, ami a főpapok konkrét katonai cselekményekben való részvételének egyik oka is lehetett.¹⁹

A klérus fegyverviselésére vonatkozó egyházi szabályozások, hasonlóan a kánonjog egyéb részeihez, a Magyar Királyságban sem lehettek ismeretlenek,²⁰ ugyanakkor a 13. század egyes eseményei, elsősorban a tatárjárás, de egyebek mellett a boszniai térítés is, új helyzetet teremtettek. 1241–1242-ben ugyanis a főpapság tagjainak sem maradt más választása, mint hogy igyekezzenek megmenteni magukat és országukat – ki fegyverrel, ki anélkül – egy „jogos ügyben”, amikor a „szükség törvényt bontott”.²¹ Fontos rámutatni, hogy a magyar prelátsók mindezt nem az uralkodó hűbéreseiként tették,²² mint társaik a Német-római Birodalomban és másutt – lévén nyugati értelemben vett feudalizmusról nem beszélhetünk az Árpád-kori Magyarország esetében. Azt azonban lényeges leszögezni, hogy az érsekek és püspökök hivataluk folytán a királyi tanács tagjai voltak,²³ egyéb szempontok mellett ezért is volt oly fontos az uralkodók számára, hogy befolyással lehessenek királyságuk főpapjainak a megválasztására.²⁴ A prelátsók – bár erre nézve konkrét szabályozás a korszakból nem, csak a késő középkorból ismert – mint a király alattvalói, szükség esetén egyházuk birtokairól maguk is elküldték csapataikat a királyi seregbe,²⁵ hasonlóan a 12. század előtt nyugaton elterjedt Karoling és Ottoniánus gyakorlathoz.²⁶

¹⁶ Duggan 2018. 505–506. o.; Kotecki 2016a. 341–360. o.; Uő 2020. 438–439., 441–442., 449–460. o.

¹⁷ Duggan 2018. 507–508. o.

¹⁸ Duggan 2013. 90–144. o. és Uő 2018. 508–510. o.

¹⁹ Gerrard 2016. 113–135. o. és Kotecki 2016a.

²⁰ A kánonjog hatására lásd Bónis 1963. és Múcska 2004.

²¹ Vö. Duggan 2018a. 499–500., 504., 506–507., 510–511. o.

²² Lásd Bónis 2003. 87–96. o. és Thoroczkay 2020. 35–40. o.

²³ Gerics 1987. 265–309. o.; Kubinyi 1999. 88. o.; Báling 2021. 229–233. o.

²⁴ Lásd Barabás 2021b.

²⁵ Lásd Kubinyi 1999. 88. o. és Mályusz 2007. 163. o.

²⁶ Lásd Nelson 1986. 123–127. o.

Rátérve a kérdés kutatástörténetére, itt nem vállalkozhatunk a teljes historiográfia bemutatására. Az elemzést az utóbbi évtizedre korlátozzuk, lévén ebben az időszakban kifejezetten megélnékült az egyház és a háború kapcsolódásainak vizsgálata. Olyan összefoglaló jellegű monográfiák és tanulmánykötetek láttak napvilágot, amelyek a korábbi historiográfiában is segítenek eligazodni.²⁷ Kiemelkedő jelentőségűek ebből a szempontból a lengyel Radosław Kotecki nevével fémjelzett kiadványok. A bydgoszcki medievista számos írásában foglalkozott a témakörrel,²⁸ de talán ennél is fontosabb szerkesztői munkája, amely során egyetemi kollégája, Jacek Maciejewski, illetve John S. Ott, valamint Carsten Selch Jensen és Stephen Bennett közreműködésével több tanulmánykötetben²⁹ gyűjtött össze olyan írásokat, amelyek általános, valamint elméleti feldolgozásokkal és tematikus elemzésekkel gazdagították a kérdéskör kutatását. A kutatástörténet szempontjából kiemelhető az első szerkesztői hármas 2018-as kötetének bevezető írása, amelyben egyrészt felvázolták a tágabb téma (egyház és háborúskodás) kurrens kutatási irányait, másrészt ismertették a vonatkozó korábbi munkákat.³⁰

Az egyház és a klérus, valamint az erőszak és a háborúk kapcsolata kifejezetten összetett, több szempontból is vizsgálta azt a középkorkutatás, mindazonáltal nem minden aspektusa kapott ugyanakkora figyelmet.³¹ A kutatásban eddig sokkal nagyobb hangsúlyt kaptak a téma teológiai és jogi vonatkozásai,³² a klerikusok részvétele magában a harcban, a jogos és szent háború kérdésköre, valamint a birodalmi főpapok hadseregállítási kötelezettsége.³³ Ugyancsak többen vizsgálták a hadjáratok során elvégzett liturgikus feladatokat és a katonák moráljára gyakorolt hatásukat.³⁴

Ha a tematikus nézőpont helyett a kutatások által érintett földrajzi területekre tekintünk, komoly egyenlőtlenség állapítható meg, a tudományos munkák túlnyomó többsége ugyanis Nyugat-Európa régióira koncentrált. A fentebb említett újabb tanulmánykötetek, különösen a 2021-es, nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a kutatások földrajzi spektrumát kiterjesszék a nyugati kereszténység összes területére.³⁵

Ami a magyar medievisztikát illeti, a téma hazánkban sem keltett nagyobb figyelmet az elmúlt évtizedekben, mint más közép-kelet-európai országokban. Elsőként

²⁷ Lásd Kotecki 2020. 437. o.; Haas 2012.; Nakashian 2016.; Gerrard 2016.; Webb 2016.; Lincoln 2017.; Gübele 2018. 119–148. o.

²⁸ Kotecki 2014.; *Uő* 2016a.; *Uő* 2016b.; *Uő* 2018.; *Uő* 2020.; *Uő* 2021.; Kotecki – Maciejewski 2020a.; *Uők* 2020b.

²⁹ Kotecki – Maciejewski 2014.; *Uők* 2016.; Kotecki – Maciejewski – Ott 2018a.; Kotecki – Jensen – Bennett 2021a.; Maciejewski 2014.; *Uő* 2018.; *Uő* 2021.; Jensen 2018b.; *Uő* 2021.

³⁰ Kotecki – Maciejewski – Ott 2018b. Hasonlóan fontos a 2021-es kötet bevezetője: Kotecki – Jensen – Bennett 2021b. 3–16. o.

³¹ Kotecki – Maciejewski – Ott 2018b. 4–5. o.

³² A téma legújabb monografikus feldolgozása: Duggan 2013.

³³ Kotecki – Maciejewski – Ott 2018b. 4–5. o.

³⁴ Uo. 6–7. o.

³⁵ Kotecki – Jensen – Bennett 2021a. és *Uők* 2021b. 1–3., 7–16. o.

Gerics József és Kubinyi András tanulmányai emelhetők ki. Gerics 1980-ban megjelent dolgozatában az istenítélet (*judicium Dei*) kérdéskörének a 11. századi magyar történelemben betöltött szerepét elemezte, kitérve a téma elméleti kereteire is.³⁶ Kubinyi pedig az elsőként 1991-ben publikált, majd 1999-ben ismét közreadott írásában a késő középkori magyar főpapok, valamint az általuk kiállított csapatok szerepét elemezte a királyság életében és védelmében.³⁷ Az utóbbi években néhány további írás gazdagította a témakör vizsgálatát, amelyek az említett, Radosław Kotecki nevével fémjelvezhető kutatásokhoz kapcsolódtak. Az általa szerkesztett kötetben jelent meg ugyanis 2014-ben Kiss Gergely írása, amelyben a 11–14. századi királyi törvénykezés, valamint egyházi zsinati határozatok az egyház védelmére vonatkozó rendelkezéseit vette vizsgálat alá.³⁸ Gál Judit tanulmánya ugyancsak egy gyűjteményes kötetben látott napvilágot; a budapesti történész a spalatói érsek háborúskodásokban való részvételét vizsgálta a 12–13. századra vonatkozóan.³⁹ Meg kell említenünk továbbá Erdő Péter írását is, aki a katolikus egyház hadviseléshez és háborúhoz való hozzáállását mutatta be a kezdetektől a 21. századig.⁴⁰ Hunyadi Zsolt a keresztes hadjáratok vallási motivációi kapcsán foglalkozott részletesen az igazságos háború kérdéskörével,⁴¹ Boda Mihály pedig ez utóbbi és az istenítélet elméletének megjelenéseit vizsgálta a középkori Magyarországon.⁴²

Jelen írás mindazonáltal nem adhatja a kérdéskör magyarországi vonatkozásainak teljes tárgyalását, fő célja azon esetek bemutatása és elemzése, amelyek új jelenségként tűntek fel a 13. században. Az egyháziak szerepvállalása a hadviselésben elsősorban három kiemelkedő téma kapcsán vizsgálható: II. András (1205–1235) részvétele az ötödik keresztes hadjáraton 1217–1218-ban, a tatárjárás okozta helyzet, valamint a század második felének belső és külső háborúi. Nem vállalkozhatunk mindazonáltal arra, hogy minden fellelhető adatot összegyűjtsünk és a magyar főpapok és a háborúskodás viszonyrendszere minden aspektusának általános elemzését adjuk. Vizsgálódásunk elsősorban az említett fő témakörök bemutatására koncentrálna,⁴³ a rendelkezésre álló elbeszélő és okleveles források, valamint a szakirodalmi feldolgozások alapján.

³⁶ Gerics 1980.

³⁷ Kubinyi 1999.

³⁸ Kiss 2014a.

³⁹ Gál 2021. A kötetben megjelent jelen dolgozat angol változata is: Barabás 2021a. Nem maradhat el az említése Dušan Zupka munkásságának, a pozsonyi történész ugyanis számos írása mellett egy monográfiát is szentelt az Árpád-kori rituális kommunikációnak, amely egyik fejezete a békekötések rítusaival foglalkozik. Zupka 2016. 70–116. o. Lásd továbbá pl. Zupka 2019. és Uő 2021. Zupka 2016-os könyvének kritikájára lásd Font 2019.

⁴⁰ Erdő 2017.

⁴¹ Hunyadi 2020a. 64–67. o.

⁴² Boda 2021.

⁴³ Vö. Kotecki – Maciejewski 2020a.

A keresztes hadjárat(ok) és a magyar egyház

A Magyar Királyság és a 11. század végén meginduló katonai vállalkozások, a keresztes hadjáratok kapcsolatának kutatása nagy múltra tekint vissza,⁴⁴ legutóbb Hunyadi Zsolt foglalta össze a téma újabb irodalmát.⁴⁵ A lovagrendek történetének avatott kutatója munkájában ismertette, majd több kérdésben pontosította a pápai–magyar kapcsolatok egyik legjelentősebb kutatójának, James Ross Sweeneynek – magyarul is megjelent – téziseit.⁴⁶ Az amerikai történész szerint ugyanis a keresztes hadjáratokkal kapcsolatos magyar hozzáállás és a királyság szerepvállalása azokban három periódusra osztható. Vélekedése szerint az első szakasz, amelyet passzivitás jellemezett, az 1160-as évekig tartott, majd az 1169 és 1195 közé tett átmeneti időszakot a keresztes lovagi idea helyi – felületes – elterjedése jellemezte, míg III. Béla (1172–1196) keresztes esküje és II. András uralkodása egyfajta csúcspontként értelmezhető.⁴⁷ Az első és az ötödik keresztes vállalkozással kapcsolatban Veszprémy László munkája nyomán rendelkezünk sokkal részletesebb képpel,⁴⁸ míg a második és harmadik keresztes hadjárat magyar vonatkozásait, valamint a nagypolitikai és dinasztikus háttérrel Hunyadi Zsolt elemezte részletesen,⁴⁹ melynek révén az átvonuló uralkodók és seregeik, valamint a Magyar Királyság kapcsolatát illetően egy sokkal összetettebb kép bontakozik ki. Témánk szempontjából hozzátéhetjük, hogy a keresztes gondolat magyarországi megjelenésével együtt a jogos háború és a hadjáratok legitimálásának kérdésköre is ismert lehetett a magyar egyházi elit tagjai számára.⁵⁰

Tényleges, nagy volumenű magyar részvételre ugyan először 1217-ben került sor, azonban III. Béla esküje, majd annak III. Ince pápa (1198–1216) általi megerősítése (*Licet universis*)⁵¹ nyomán az Apostoli Szék a negyedik hadjárat esetében elsősorban a vállalás kijelölt örököse, András herceg, de testvére, Imre király (1196–1204) részvételét is szorgalmazta,⁵² ám az végül több okból sem valósult meg. Az ország határain belül azonban kirobbant a harc III. Béla halála után, ugyanis a fiatalabb testvér, András az apja által a keresztes eskü teljesítése érdekében ráhagyott anyagi javakat a bátyja elleni lázadásra, Dalmácia, valamint Horvátország saját maga számára történő biztosítására használta fel.⁵³

⁴⁴ Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér 2006.

⁴⁵ Hunyadi 2020b. 750–752. o.

⁴⁶ Sweeney 1981. és *Uő* 1984.

⁴⁷ Sweeney 1984. és Hunyadi 2020b. 751. o.

⁴⁸ Veszprémy 2005. 501–516. o.; *Uő* 2006.; *Uő* 2020a.

⁴⁹ Hunyadi 2020b. 753–766. o.

⁵⁰ Vö. Kotecki 2020. 440–442. o.

⁵¹ III. Béla döntését a keresztes eskü örökül hagyását illetően III. Ince megerősítette, amely döntés aztán bekerült a kánonjogba (*Licet universis*). Sweeney 1984. 117., 119–120. o.

⁵² Az eseményekre lásd Szabados 2000.

⁵³ A küzdelemre lásd Körmendi 2012.; *Uő* 2020.; *Uő* 2022.; *Gál* 2014. 474–475. o.

A királyi testvérek konfliktusa hatással volt a királyság főpapjaira is, egyes magyarországi és dalmáciai⁵⁴ prelátusok egyik vagy másik oldal támogatóiként tűnnek fel a forrásokban. Úgy tűnik, támogatásuk biztosítására a herceg és a király is nagy hangsúlyt fektetett, ami feltehetően földi segítségnyújtásuk és mennyei közbenjárásuk elnyerését egyaránt célozta.⁵⁵ Különösen fontos ebből a szempontból Imre és III. Ince pápa egy levélváltása,⁵⁶ amely szerint a király oldalán állt a harcban Csák nb. (nembeli) Ugrin győri püspök, illetve más források alapján tudjuk, hogy Domokos zágrábi püspök,⁵⁷ valamint a király korábbi nevelője, Bernát spalatói érsek is.⁵⁸ Velük szemben a források tanúsága szerint János pannonhalmi apát, valamint Boleszló váci, Elvin váradi és János veszprémi püspök András támogatói voltak, sőt összeesküvést szöttek a király ellen.⁵⁹ Arról nincsen tudomásunk, hogy az említett főpapok valamelyike tevékenyen részt vett volna a király és öccse közötti összezapásokban, akár 1197-ben Mačkinál, akár 1199-ben Rádnál, vagy az 1203. évi ún. varasdi jelenet esetében.⁶⁰ Bár a *Kleusterneuburgi Évkönyv* beszámolója szerint utóbbi esetben a király szerzetesek segítségét is igénybe vette öccse elfogásához.⁶¹ Az azonban bizonyos, hogy 1199-ben Imre valóban erőszakkal hatolt be a váci székesegyház kincstárába, ahol a megtalált dokumentumok alapján bizonyosodhatott meg a váci, a váradi és a győri püspök ellene szőtt összeesküvéséről.⁶²

János pannonhalmi apát esete talán a legegységesebb, vele szemben már 1198-ban is fellépett III. Ince pápa.⁶³ Egyik legelső intézkedései között Rómába idézte őt az egyházfő, méghozzá Imre király panasz nyomán, lévén korábban III. Celesztin pápa (1191–1198) exkommunikáció terhe mellett tiltotta meg neki András támogatását,⁶⁴ amit azonban a bencés előljáró láthatólag figyelmen kívül hagyott.

Domokos zágrábi püspök helyzete ugyancsak sokatmondó a főpapok konfliktusban való érintettségét illetően. Az ő egyháza a testvérharcok idején nagy károkat szenvedett, amire tekintettel Imre király a püspök népeit felmentette a bánnak fizetendő *descensus*, *marturina* és *prebenda* alól,⁶⁵ méghozzá azontúl a püspöknek juttatva eze-

⁵⁴ András dalmáciai törekvésére, hogy híveit juttassa főpapi székekbe, lásd *Szabados* 1999. 98–100. o.; *Gál* 2014. 474–475. o.; *Uő* 2021. 28. o.

⁵⁵ Vö. *Kotecki* 2016a. 350–360. o.

⁵⁶ RA 187. sz.

⁵⁷ *Szeberényi* 2003.

⁵⁸ RA 184. sz.; *Szabados* 1999. 100. o.; *Gál* 2014. 476. o.

⁵⁹ A négy említett személyhez lásd: RPR 16. sz. (RI III. I. 7. sz.); RA 181. sz.; RPR 283., 565. sz. (RI III. I. 269., 511. sz.); RA 187. sz. Lásd még *Szabados* 1999. 99–102. o. és *Zsoldos* 2011. 91., 96., 98., 100. o.

⁶⁰ *Szabados* 1999. 94. o.; *Körmendi* 2012.; *Uő* 2019. 18–26. o.; *Uő* 2020. 206–209. o.; *Kristó* 1986. 99. o.

⁶¹ *Continuatio Claustro-neoburgensis* II. 620. o. Lásd *Szabados* 1999. 104–105., 109. o.; *Körmendi* 2012. 507–510. o.; *Uő* 2019. 22. o.

⁶² Lásd továbbá II. András egy későbbi oklevelét: RA 295. sz.; vö. *Szabados* 1999. 101–102. o.

⁶³ RPR 16. sz.; RI III. I. 7. sz.; RA 181. sz.; ÍFMT 356. o. Vö. *Szabados* 1999. 101. o.

⁶⁴ Vö. *Szabados* 1999. 101. o.

⁶⁵ A szlavóniai adókra lásd *Weisz* 2010.

ket az adóbevételeket.⁶⁶ Figyelemre méltó, hogy nem sokkal korábban András herceg is támogató gesztusban részesítette a zágrábi főpapot, amikor egyháza népei felett kizárólag a püspök vagy bírái ítélkezési jogát ismerte el.⁶⁷ A horvát történetírásban ennek nyomán felmerült, hogy Domonkos András herceg támogatói közé tartozott volna. Szeberényi Gábor elemzése szerint azonban ez a változat nem tűnik túl valószínűnek.⁶⁸ Végezetül arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy az egyik megnevezett összeesküvő, János veszprémi püspök 1199-ig viselte méltóságát, utolsó említése királyi oklevélben éppen a király panaszát előadó diplomában található. Hasonló a helyzet Elvin váradi főpap esetében is, míg a „főszereplő”, Boleszló váci püspök tovább, 1212-ig viselte méltóságát.⁶⁹ Nem állítható mindazonáltal, hogy bizonyosan Imre retorzióját kell látnunk a személycserék hátterében, de a dátumok egybecsengése legalábbis felvetheti ennek gyanúját.

Bár csak 21 évvel atyja halála után, immáron királyként, de András végül teljesítette a III. Béla által rá hagyott kötelezettséget, és 1217–1218-ban részt vett az ötödik keresztes hadjáraton.⁷⁰ Vizsgálódásunk szempontjából is különösen jelentős ez az esemény, lévén a királyság számos főpapja kísérete el uralkodóját a vállalkozásra. Péter győri, Tamás egri és Simon váradi püspök mellett Uros pannonhalmi apát, valamint Csák nb. Ugrin királyi kancellár, későbbi kalocsai érsek is ott volt a magyar seregben.⁷¹ Mások, köztük Róbert veszprémi püspök, János esztergomi érsek, valamint a király sógora, Bertold kalocsai érsek pápai felmentést kaptak a részvétel alól.⁷² Utóbbi közben aquileiai pátriárka lett, illetve az ő védelme alatt várta Béla herceg atyja hazatértét,⁷³ az esztergomi főpapra pedig a királyság kormányzása hárult az uralkodó távollétében – bár nem járt teljes sikerrel, olyannyira, hogy az országot is el kellett hagynia a király ellenzékének fenyegetése miatt.⁷⁴

A hadjáratban jelenlevő magyarországi főpapok 1217–1218. évi konkrét tevékenységéről nem rendelkezünk pontos információkkal, így nem tudhatjuk, mennyiben vettek ki részüket a hadakozásból, volt-e esetleg különbség az egyes prelátusok attitűdjében, magatartásában, harciasságában. Az azonban ismert, hogy amikor II. András a hazatérés mellett döntött, nem mindannyian követték őt, a főpapok közül is többen a maradás mellett döntöttek. Választásuk elé a magyar uralkodó nem gördített akadályt,

⁶⁶ RA 184. sz. Domonkos püspök helyzetére lásd *Szeberényi* 2003. 162–167. o.

⁶⁷ CDCD II. 297. o. 280. sz.

⁶⁸ *Szeberényi* 2003. 162–167. o.

⁶⁹ *Zsoldos* 2011a. 96., 98., 100. o.

⁷⁰ A király „védelmében” fel kell hoznunk, hogy 1202–1204 után ez volt az első lehetősége arra, hogy így tegyen. Az ötödik keresztes hadjárat megszervezésére és a 4. lateráni zsinatra lásd *Sweeney* 1984. 122–123. o.; *Moore* 2003. 228–252. o.; *Szuromi* 2011. 132–150. o.; *Bácsatyai* 2017. 621–623. o.

⁷¹ *Veszprémi* 2006. 109. o.

⁷² RPR 5427. sz.; RA 313. sz.; VMHH I. 5. o. VII. sz. Lásd *Veszprémi* 2006. 109. o.

⁷³ *Kiss* 2014b. 88. o.

⁷⁴ *Zsoldos* 2011b. 22–23. o.

Tamás egri püspök⁷⁵ és mások így Egyiptomban maradtak a keresztesekkel, egyes elképzelések szerint a hátramaradó magyar sereg vezetőiként.⁷⁶ Döntésük háttere nem ismert, de abban feltételezhetően vallásos érzületük és lelkiismereti okok is szerepet játszhattak – talán úgy érezték, a távozás nem összeegyeztethető korábbi esküjükkel, sem az igazságos háború eszményével,⁷⁷ és elkötelezett keresztesként tekintettek magukra.⁷⁸ Tehát nem lehetünk bizonyosak, vajon a magyar prelátusok inkább spirituális indíttatásból vettek részt a keresztes hadjáraton, imádságukkal igyekeztek segíteni a sikert, vagy harcosként is tevékenykedtek, mint egyes birodalmi főpapok Barbarossa Frigyes idején.⁷⁹

Összességében azonban talán nem túlzás a feltételezés, hogy a magyarországi főpapok nem kizárólag liturgikus feladatokat láttak el az uralkodó és a keresztes sereg mellett. Különösen, mivel a források beszámolnak arról, hogy több klerikus – köztük Péter győri és talán Simon váradi püspök⁸⁰ – lelte halálát Damietta 1218-as ostroma során, bár az nem tisztázható, hogy az ellenség kezétől vagy más módon, esetleg betegség következtében.⁸¹ Az említett Tamás püspök maga is jelen volt az 1218–1219-es ostrom során, de ő szerencsésen hazatért onnan 1219-ben, Tolvai János beszámolója szerint szeptember 2-án (esetleg 14-én) hagyta ott az ostromot embereivel együtt.⁸²

Amennyiben a püspökök részvételének középkori magyar recepcióját keressük, a hiánnyal kell szembesülnünk. A 14. századi krónikakompozíció II. András keresztes hadjáratával összefüggésben ugyan említi a magyar prelátusokat, de csak a király hazaérkezésével kapcsolatban. Egyes főpapok a narratíva szerint ugyanis az uralkodó fogadására elébe mentek, amiért cserébe később az általa hazahozott ereklyék egyházaikba kerültek.⁸³

A magyar püspökök és klerikusok részvétele mindazonáltal nem tekinthető uni-kálisnak, hiszen a keresztes hadjáratok alapvetően kötődtek a katolikus egyházhoz. A pápák hirdették meg és szervezték azokat, a főpapok kötelessége volt a részvételre való buzdítás, valamint adott esetben az anyagi fedezet összegyűjtése is, az irányítás pedig, legalábbis névleg, a püspökök és elsősorban a pápai legátusok feladata volt.⁸⁴ Az 1217-es hadjáratl kapcsolatosan is rendelkezünk erre nézve magyar vonatkozású forrással, III. Honorius ugyanis több esetben is az esztergomi érsekhez illetve a ma-

⁷⁵ Zsoldos 2011a. 88. o.

⁷⁶ Körmendi 2019. 196. o.

⁷⁷ Részletesen lásd Hunyadi 2020a. 64–67. o.

⁷⁸ *Veszprém* 2006. 104–105. o.

⁷⁹ A keresztes-püspökökre lásd Haas 2012.; Nakashian 2016. 229–253. o.; Jensen 2018a.

⁸⁰ Körmendi Tamás Paderborni Olivér elbeszélésére (CFH 4081. sz.) hivatkozva csak Péter győri püspök halálát említi. Körmendi 2019. 196. o.

⁸¹ „Duo episcopi Ungarie, qui mortui sunt ante transitum fluminis in sabulo Damiate.” *Chronica Reinhardsbrennensis* 592. o. Lásd *Veszprém* 2006. 104. o. és Zsoldos 2011a. 91., 98. o.

⁸² „Secunda die Septembris episcopus Hungariae cum multis recessit.” *Ioannis de Tulbia* 1903. 694–695. o. Lásd *Veszprém* 2006. 104–105. o. és Körmendi 2019. 15., 196. o.

⁸³ „Modo autem illas reliquias sanctas specialiter ille ecclesie habent, quarum prelati regi venienti obviam occurrerunt.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* 175. fej. SRH I. 466. o.

⁸⁴ Jensen 2018a. 87–95. o.

gyarországi főpapokhoz fordult, kérve, hogy imádságukkal, azaz a klérus „fegyverével”⁸⁵ segítsék a vállalkozást, valamint működjenek közre a hadjárat céljára fizetendő egyházi huszad összegyűjtésében.⁸⁶

A keresztes hadjárat mint igazságos háború kérdéskörét fentebb már érintettük. *Bel-lum iustum* azonban nem csak a muszlimok ellen volt elképzelhető egyházi szempontból, a hadakozók ugyanis az eretnekek és a pogányok mellett a skizmatikusokkal szemben is számolhattak az egyház támogatásával.⁸⁷ III. Ince pápa különösen szorgalmazta a különböző keleti egyházak Rómával történő unióját,⁸⁸ ami a Magyar Királyság tekintetében a Bolgár Cárság mellett a Halicsi Fejedelemség irányában is megnyilvánult.⁸⁹ Az egyházfő egy legátusára bízta a feladatot, hogy „Ruténia” egyházait vezesse Róma hűségére, azonban nincs adatunk, hogy Gergely bíboros (Gregorius de Crescentio)⁹⁰ valóban eljutott volna Magyarország keleti határain túlra. Alkalma éppenséggel lett volna rá, hiszen II. András többször is vezetett vagy küldött sereget a szomszédos fejedelemségek területére.⁹¹ A forrásokban továbbá arra nézve sincs utalás, hogy magyar főpapok bármilyen szerepet játszottak volna a király hadjáratai során. A magyar uralkodó halicsi aspirációival kapcsolatban egyedül Kálmán herceg koronázása kapcsán feltételezhető János esztergomi érsek szerepe, azonban ez feltehetően Magyarországon történt,⁹² illetve a harci cselekményekhez csak áttételesen kapcsolható.

A tatárjárás

1217-tel szemben 1241-ben a királyság egyetlen főpapja sem kerülhette el, hogy szembenézzen a fenyegetéssel. A mongol invázió ugyanis az egész országot érintette. Volt, aki a csataterén tüntette ki magát, mások székhelyükön védekeztek, a király kíséretében voltak, vagy éppen követként Itáliában szolgálták az uralkodót, mint Báncsa nb. István váci püspök.⁹³

Az 1241–1242-es esztendő körül a forrásadottság lehetővé teszi az események részletes rekonstruálását. Számos okleveles említés mellett rendelkezünk két elbeszélő forrással, amelyek révén viszonylag pontos képet kaphatunk az egyes prelátusok tevékenységéről is. Rogerius közismert *Siralmas éneke* mellett ugyanis a dalmáciai főesperes és történetíró, Spalatói Tamás írása is kortárs narratívákat hagyományozott ránk. A Pecorari Jakab pápai legátus kíséretében a királyságba érkezett, majd ott több

⁸⁵ Vö. Kotecki 2016a.

⁸⁶ RPO 3. és 94. sz.; RPR 5362. és 5365. sz. Lásd Barabás 2015. 136. o.

⁸⁷ Kotecki 2020. 440ff.

⁸⁸ Moore 2003. 123–134. o.

⁸⁹ Lásd Barabás 2015. 171–194. o.

⁹⁰ Személyére és magyarországi legációira lásd Barabás 2019.

⁹¹ Font 1991.

⁹² Font 2018. 91–92. o.

⁹³ Kiss 2015. 22–23. o. és Bárány 2020. 490–493. o.

egyházi méltóságot is betöltő itáliai klerikus,⁹⁴ Rogerius híradásai különösen jelentősek számunkra, lévén – váradi kanonokként – személyesen élte át az eseményeket, a mongolok fogságába is esett. Tamás pedig a Dalmáciában menedéket keresőktől szerzhetett személyesen is értesüléseket, illetve maga a később a spalatói érseki székre emelkedő Rogerius is lehetett a forrása.⁹⁵

A *Siralmas ének*ben leírtak alapján kijelenthető, a mongolok számos egyházat támadtak meg és pusztítottak el, például a váci püspöki székhely is áldozatul esett az invázióknak. A püspök, István ugyan távol volt, a király környezetében tartózkodott,⁹⁶ de a székesegyházban oltalmat keresőket a mongolok lemészárolták.⁹⁷ Váradot is támadás érte, az ott menedéket kereső Rogerius maga is fogságba esett, és csak 1242-ben sikerült megszöknie, amikor a mongolok épp elhagyni készültek az országot.⁹⁸ Más helyek mellett Gyulafehérvárt és Esztergomot is támadás érte.⁹⁹

Benedek váradi püspökkel kapcsolatban konkrét katonai tevékenységről is beszámol az itáliai krónikás. A főpap ugyanis nem maradt székhelyén, sereget gyűjtött azzal a szándékkal, hogy Egerhez vonuljon, amikor hírül vette annak pusztítását. Egy kisebb győzelmet is aratott, azonban amikor ezen felbuzdulva a főszeregre támadt, a jellegzetes nomád taktikát követő, visszavonulást színlelő és lóra ültetett bábukat is bevető¹⁰⁰ ellenség győzelmet aratott felette. Benedek szerencsésen el tudott menekülni, Váradon keresztül a Dunántúlra távozott.¹⁰¹

A magyar főpapság tagjai tehát, elsősorban a Dunától keletre fekvő egyházmegegyék élén állók, különösen nehéz helyzetbe kerültek, hasonlóan az egész országhoz, és mindannyiuknak reagálnia kellett a kialakult helyzetre. Kiemelkedik azonban közülük egy prelátus, akiről túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a mongolok elleni védekezés egyik kulcsfigurája volt, és személyesen is felvette a harcot az ellenséggel: Csák nb. Ugrin kalocsai érsek. Mint arra fentebb már kitértünk, Ugrin – igaz még királyi kancellárként – már II. András keresztes hadjáratán is részt vett, majd a kalocsai érseki méltóságra emelkedve – mint arról alább még lesz szó – a déli irányú magyar expanziót nem kizárólag egyháza joghatóságának kiterjesztésével kívánta támogatni. Kortársai számára is feltűnt harcra kész természete, ahogyan Spalatói Tamás is megfogalmazta, Ugrin „harcias férfi volt, a harcot mindig készségesen és bátran

⁹⁴ Rogerius egyházi pályafutására lásd *Almási* 1988.

⁹⁵ *Spalatói Tamás* 2006. és *Anonymus – Rogerius* 2010. 132–228. o. Lásd *Thoroczka* 2016. 204. o. és *Hardi* 2016. 84. o. Rogerius és Spalatói Tamás munkáinak középkori ismertségére lásd *Veszprémi* 2020b. 460. o.

⁹⁶ *Kiss* 2015. 22–24. o.

⁹⁷ *Anonymus – Rogerius* 2010. 170–171. o.

⁹⁸ Uo. 218–227. o.

⁹⁹ *Szűcs* 1993. 3., 5. o.

¹⁰⁰ *Csiky* 2020. 541. o.

¹⁰¹ *Anonymus – Rogerius* 2010. 178–181. o. Lásd *Zsoldos* 1991. 58. o.; *B. Szabó* 2016. 47–50. o.; *Kristó* 1986. 120. o.

vállalta”¹⁰² A kalocsai érsek,¹⁰³ hasonlóan Mátyás esztergomi főpaphoz és további püspökökhöz, az uralkodó parancsát követve¹⁰⁴ csapataival 1241 márciusában Pesten csatlakozott a királyi sereghez. Ismét Spalatói Tamást idézhetjük, aki szerint a magyar főpapok „vagyonuk nagyságának megfelelően hatalmas katonai erőket vonultattak fel”.¹⁰⁵

A közkeletű nézet ellenére, mely szerint IV. Béla királyt felkészületlenül érte a tatárjárás, bizonyosnak tűnik, hogy a magyar uralkodó a kor viszonyai között pontos információval rendelkezett a fenyegetés méreteit és természetét illetően. Egyrészt már hercegként, Erdély élén kapcsolatba került az akkor még a Kárpátoktól keletre élő kunokkal, ugyanis segítette a körükben folyó domonkos missziót és ahhoz kapcsolódva egy új püspökség megalapítását.¹⁰⁶ Feltehetően ettől a tapasztalattól nem függetlenül támogatta a Julianus barát nevével fémjelzett keleti utakat, amelyek révén a fenyegetésről újabb részleteket ismerhetett meg.¹⁰⁷ Végezetül arról sem feledkezhetünk el, hogy Béla szövetségese, Danyii halicsi fejedelem is többször járt a magyar királyi udvarban, újabb hírekkel szolgálva a mongolokról.¹⁰⁸

Témánk szempontjából különösen érdekes, hogy 1240-ben egy név szerint nem ismert magyar püspök figyelmeztette Auvergne-i Vilmos (Guillaume d’Auvergne) párizsi püspököt a mongol fenyegetésre,¹⁰⁹ az tehát a magyar főpapi kar számára is nyilvánvaló volt.

A magyar uralkodó jólértesültségét mutatja Rogerius beszámolója is, amely szerint Béla még a mongol támadás előtt összehívta a királyi tanácsot, tehát a bárók mellett az érsekeket és főpapokat is, és arra intette őket, hogy csapataikat tartsák készenlétben.¹¹⁰ Talán még fontosabb, hogy a gyülekező sereg számára megtiltotta a fel-feltűnő

¹⁰² „Erat enim et ipse vir bellicosus et ad pugnandum satis promptus et audax.” *Spalatói Tamás* 2006. 262–263. o. Magyar fordítása: Tatárjárás 54. o. Vö. *Zsoldos* 2021. 108–109. o.

¹⁰³ *Anonymus – Rogerius* 2010. 170–173., 180–185. o.; *Spalatói Tamás* 2006. 261–67. o.; *B. Szabó* 2007. 123–141. o.

¹⁰⁴ „...archiepiscopos, episcopos et alios suos comites et barones eis precipiens firmiter et districte, ut quilibet agregata sibi militia iuxta posse redire ad ipsum et sine dilatione temporis festinaret, prout urgens necessitas et manifesta utilitas exigebat.” *Anonymus – Rogerius* 2010. 160. o. Magyar fordítása: Tatárjárás 136. o. (Vö. *Kristó* 1986. 207. o.) Bácsa nb. István váci püspök Albert aradi préposttal, valamint a csanádi préposttal együtt azt a feladatot kapta, hogy kísérje Mária királynét a nyugati határhoz. „Et precepit magistro Stephano episcopo Waciensi, Orodieni et Sancti Salvatoris Chanadiensis prepositis, quod ad reginam festinanter accederent et ad confinium Austrie properarent ibidem finem huius negotii expectantes.” *Anonymus – Rogerius* 2010. 160. o. Magyar fordítása: Tatárjárás 136. o. Lásd *Kiss* 2015. 22. o.

¹⁰⁵ Tatárjárás 53. o. „Venerunt et presules Hungarie, qui et ipsi non contenti sobriam ecclesiastice moderationis habere familiam, immo pre divitiarum magnitudine magnas militum aties ductitabant. Affuit Mathias Strigonensis, accessit Hugrinus Collocensis archiepiscopi, uterque cum suffraganeis suis.” *Spalatói Tamás* 2006. 256–258. o.

¹⁰⁶ *Kovács* 2014. 243–255. o.; *Barabás* 2015. 189–192. o.; *Szovák* 2016. 117–118. o.

¹⁰⁷ *Györffy* 1965. 7–57. o.; *Szovák* 2016. 117., 119. o.; *Buják* 2019. 414. o.

¹⁰⁸ *Font* 2021. 208. o. és *Uő* 2022. 177–179. o.

¹⁰⁹ *Bárány* 2020. 506. o.

¹¹⁰ „...archiepiscopi, episcopi [...] quilibet haberet suos stipendiarios milites preparados.” *Anonymus – Rogerius* 2010. 158. o. Magyar fordítása: Tatárjárás 135. o.

mongol előőrsök üldözését, bizonyosan azért, mert pontos információkkal rendelkezett a mongol taktikát illetően. Ugrin érsek azonban – hasonlóan Babenberg II. Frigyeshez (1230–1246), az egyetlen nyugati uralkodóhoz, aki segítségül érkezett¹¹¹ – figyelmen kívül hagyta a királyi utasítást, végül pedig egy mocsárba szorulva épp csak el tudott menekülni szorongatott helyzetéből.¹¹² Rogerius szerint Ugrin érsek nehezen viselte szegényét, illetve a királyra is megneheztelt a segítség elmaradása miatt,¹¹³ de tettének nem lett komolyabb következménye. Az osztrák herceg akciójának annál inkább, mert bár az a főpapával ellentétben nem végződött kudarccal, de az elfogott ellenség tagjait a királyi táborban kunnak tartották. Feltehetően nem alaptalanul, lévén a mongol hadsereg gyakorlatához tartozott a meghódított népek katonai erejének beolvasztása a sajátjukba.¹¹⁴ A népharag ekkor az 1239 óta királyi szolgálatban álló,¹¹⁵ a seregben tartózkodó kunok ellen fordult, és a feldühödött tömeg végzett vezérükkel, Kötöny-nyel, valamint más előkelőkkel. A kun sereg erre elhagyta a magyar királyt, és déli irányban távozott az országból, dühödten pusztítva minden útba eső helyet.¹¹⁶ Bulcsú csanádi püspök, aki seregével a királyi táborba tartott, szerencsétlenségére találkozott a kunokkal, s a Rogerius szerint kocsijában betegen fekvő főpapot emberei mentették csak meg, de katonái, bár felvették a harcot, vereséget szenvedtek.¹¹⁷

Mint az közismert, a döntő ütközet a Sajó mellett, Muhinál zajlott 1241. április 10–11-én. IV. Béla ugyanis – nem várva be minden csapatot – úgy döntött, hogy a mongolok ellen vonul. Mind Rogerius, mind Spalatói Tamás leírása részletesen beszámol a csatáról, utóbbi számára Ugrin érsek volt az események egyik főszereplője. Ő volt az ugyanis, aki a király testvérével, Kálmán szlavón herceggel¹¹⁸ együtt sikerrel állította meg az első mongol támadást a Sajó hídjánál. Mindazonáltal a dalmáciai történetíró narratívája néhol fenntartásokra ad okot, aligha hihető például, hogy az első győzelem után az elégedett magyarok egyszerűen nyugovóra tértek.¹¹⁹

Spalatói Tamás elbeszélése szerint az újabb támadás során ismét Ugrin, valamint IV. Béla öccse, Kálmán herceg, illetve a templomosok mestere, Rambald de Carumb vette fel a harcot, de nem voltak képesek visszatartani az ellenséget. A narratíva szerint a táborba visszatérő érsek a királyt és a magyar főurakat hiába korholta távolmaradásuk miatt, így Kálmánnal együtt ismét ők szálltak szembe a mongolokkal. Azt ol-

¹¹¹ B. Szabó 2007. 116–123. o. Lásd *Anonymus – Rogerius* 2010. 170–173. o.

¹¹² *Anonymus – Rogerius* 2010. 168–169. o. és *Thuróczy – Rogerius* 2001. 414–415. o. Vö. *Kristó* 1986. 118–119. o.

¹¹³ *Anonymus – Rogerius* 2010. 168–169. o. és *Thuróczy – Rogerius* 2001. 414–415. o.

¹¹⁴ B. Szabó 2007. 40–53. o. és *Csiky* 2020. 531–532., 534–536. o. Vö. *Kristó* 1986. 119. o.

¹¹⁵ *Sweeney* 1994. 39–40. o.

¹¹⁶ *Spalatói Tamás* 2006. 256–257. o. és *Anonymus – Rogerius* 2010. 174–175. o. Lásd B. Szabó 2007. 117–126. o. és *Hardi* 2016. 86–91.

¹¹⁷ *Anonymus – Rogerius* 2010. 176–177. o.; *Thuróczy – Rogerius* 2001. 417–418. o.; *Zsoldos* 1991. 58. o.; *Uő* 2011a. 87. o.

¹¹⁸ *Font – Barabás* 2017.

¹¹⁹ *Spalatói Tamás* 2006. 262–265. o. Lásd B. Szabó 2007. 136–137. o.

vashatjuk, Ugrin úgy harcolt, „mint a mennykőcsapás”.¹²⁰ Az érsek és a herceg ugyan komoly veszteséget okozott az ellenségnek, de súlyosan megsérültek, Ugrin végül holtan is maradt a csatatéren. Spalatói Tamás leírásával kapcsolatban nem mellőzhető a szöveg tendenciózusságának a kérdése. Nem túlzás azt állítani, hogy a dalmáciai főesperes nem volt kifejezetten jó véleménnyel a magyarokról, narratívája – ahogyan arra B. Szabó János rámutatott – nem véletlenül fókuszálhatott a balkáni aspirációkkal rendelkező kalocsai érsekre, valamint a Horvátországot és Dalmáciát is igazgató Kálmán szlavón hercegre. Hiszen ők jelentették számára az ellenpontot a nem kifejezetten kedvelt és ennek megfelelően is ábrázolt IV. Bélával és a magyarokkal szemben.¹²¹

Ha Rogerius leírását is bevonjuk a vizsgálódásba, megerősíthetjük, hogy Ugrin érsek ténylegesen főszerepet játszott a csatában, az itáliai klerikus ugyanis szintén beszámol arról, hogy a kalocsai főpap – Béla királlyal együtt – igyekezett harcra bírni a magyar sereget. Rogerius ugyan nem említi Ugrin hadvezéri érdemeit, de nincs okunk kételkedni abban, hogy az érsek ténylegesen kitüntette magát harcosként is. A két narratíva hitelességével kapcsolatban, noha alapvetően az itáliai krónikásé tűnik megbízhatóbbnak, nem feledkezhetünk el arról, hogy – mint korábban említettük – Spalatói Tamás információi a Dalmáciába menekültek mellett származhattak magától Rogeriustól is.¹²²

Mindazonáltal nem kizárólag a kalocsai érsek vett részt a csatában. Bár konkrét tevékenységükről nem szólnak az elbeszélő források, ismert, hogy Ugrin mellett Mátyás esztergomi érsek, Gergely győri, Rajnáld erdélyi és Jakab nyitrai püspök is életét veszítette a Sajónál. Csakúgy, mint Miklós szebeni prépost, aki bizonyosan harcolt is – Rogerius szerint egy tatárnak fejét vette a harcban.¹²³ Ugyancsak az ő leírása alapján ismert, hogy Bertalan pécsi püspök is a magyar táborban volt a csata idején, és csak a királyhoz igyekvő Kán nb. László segítségével sikerült onnan megmenekülnie.¹²⁴ Összességében tehát a magyar klérus és a főpapok áldozata kifejezetten nagy volt, illetve feltételezhető, hogy olyanok is részesei lehettek a csatának, akiknek a nevét nem őrizték meg a források.

A magyar király, mint az közismert, el tudott menekülni a vesztes csatából, majd egy kisebb ausztriai kitérő és a II. Frigyes osztrák és stájer herceg által okozott kellemetlenségek után¹²⁵ – Zágrábon keresztül Dalmáciába ment, ahol Trau szigetén igyekezett menedéket találni. Spalatói Tamás leírása alapján viszonylag pontos képpel rendelkezünk azt illetően, mely magyarországi egyháziak, éppenséggel jövendő prelátusok voltak ott az uralkodó környezetében. Utóbbi szempont azért is különösen

¹²⁰ „...ut velud fulminis ictum magno cum clamore vitarent.” *Spalatói Tamás* 2006. 264. o. Lásd *Tatárjárás* 55. o.

¹²¹ *Spalatói Tamás* 2006. 262–269. o. és *Tatárjárás* 55–56. o. Lásd *B. Szabó* 2007. 135–138. o.

¹²² *Anonymus – Rogerius* 2010. 180–185. o. Lásd *B. Szabó* 2007. 138–157. o. és *Thoroczkay* 2016. 204. o.

¹²³ *Anonymus – Rogerius* 2010. 186–89. o. és *Spalatói Tamás* 2006. 268–269., 272–273. o. Lásd *Szűcs* 1978. 167. o. és *Zsoldos* 2011a. 81., 84., 89., 91., 93. o.

¹²⁴ *Anonymus – Rogerius* 2010. 184–187. o. és *Thuróczy – Rogerius* 2001. 421. o.

¹²⁵ *B. Szabó* 2007. 149–151. o.

fontos, mivel úgy tűnik, a IV. Béla mellett, az ő szolgálatában átvészelt veszedelem segíthette későbbi egyházi karrierjüket. Közülük Bánca nb. István váci püspököt már korábban említettük, mellette ott volt a király környezetében Benedek fehérvári, illetve Fülöp dömösi prépost is – vagyis három jövőendő esztergomi érsek.¹²⁶ A muhi csatát megjárta Bertalan pécsi püspök is jelen volt Trauban,¹²⁷ ahogyan Achilles és Vince klerikusok is, későbbi pécsi és váradi főpapok.¹²⁸

A mongol sereg 1242. évi távozása után IV. Béla politikáját leginkább az esetleges újabb támadásra való felkészülés határozta meg, amelyben a királyság főpapjai is jelentős szerepet játszottak. A király felhagyott korábbi birtokvisszavételi politikájával, és támogatta a kővárak építését a királyi birtokokon kívül is, valamint a települések fallal övezését.¹²⁹ Utóbbival több püspöki székhely, például Pécs esetében is találkozhatunk, Fülöp zágrábi püspök pedig székesegyházától nem messze építtetett erősséget (Medvevár).¹³⁰ Természetesen a király számára továbbra is fontosak voltak a prelátusok által kiállított csapatok, ha azok ereje alatta is maradt a bárókéinak.¹³¹

A királyság belső konfliktusai

A 13. század második felében a főpapok helyzetére és szerepére nem annyira az országhatáron kívülre vezetett hadjáratok vagy a jelentős védekező harcok voltak kiemelkedő hatással, sokkal inkább a belső konfliktusok.¹³² Ugyanakkor az érsekek és püspökök továbbra is részt vettek hadjáratokon, ha nem is harcosként. A *Heiligenkreuzi Évkönyv* beszámolója szerint 1250-es ausztriai hadjáratán Béla a vele tartó bárók és püspökök előtt tett esküt a magyar területeket korábban pusztító ausztriai előkelők, miniszteriálisok elleni bosszúra.¹³³ V. István (1270–1272) és II. Ottokár cseh király (1253–1278) konfliktusa nyomán 1271-ben pedig ellenséges támadás érte a győri és a nyitrai püspököt valamint egyházmegyéiket, a *Continuatio Vindobonensis* kétes hitelű beszámolója szerint a cseh csapatok elfoglalták Győrt, és Dénes püspököt is foglyul ejtették, míg a nyitrai székesegyházban lemészárolták az odamenekülőket.¹³⁴

¹²⁶ Sweeney 1999. 48–52. o.; Varga 2003. 106. o.; Beke 2003a. 112., 116. o.; Kiss 2015. 3–29. o.

¹²⁷ Spalatói Tamás 2006. 290–295. o.; CDH IV/1. k. 246. o.; RA 715. sz. Lásd Szűcs 1978. 164. o. és *Uő* 1993. 10–11. o.

¹²⁸ Spalatói Tamás 2006. 292. o.; Zsoldos 2011a. 94., 99. o.; Szűcs 1978. 164. o.

¹²⁹ Zsoldos 1991. 68–69. o.

¹³⁰ Szűcs 1993. 21., 29. o. és Beke 2003b. 116. o.

¹³¹ Szűcs 1993. 21. o.

¹³² Lásd legutóbb Zsoldos 2013. 213–219. o.

¹³³ „...coram episcopis et baronibus suis, qui cum eo venerant...” *Annales Sancti Crucis* 643. o. Lásd Rudolf 2020. 156–157. o. Vö. Kristó 1986. 134. o.

¹³⁴ „Episcopum etiam Georinum in proprio castrum ceperunt [...] Nun multo post Nitriensem episcopatum destruxerunt,” *Continuatio Vindobonensis*, 711. o.; vö. Kun László emlékezete, 99. o. A konfliktusra lásd Szűcs 1993. 149–151. o. Vö. Kristó 1986. 139–140. o.

A belháborúk sorában IV. Béla és fia, a későbbi V. István viszályát kell elsőként vizsgálat alá vennünk, amelyben magyar főpapok is szerepet játszottak, igaz, elsősorban nem fegyveresen. A király és az Erdély hercegeként egyre nagyobb hatalommal rendelkező elsőszülöttje között 1262 őszén robbant ki a konfliktus, amely azonban ekkor még viszonylag rövid idő alatt rendezhető volt. Erre utal legalábbis a poroszlói oklevélből ismert pozsonyi béke a két uralkodó között, amely a királyság *de facto* felosztását eredményezte.¹³⁵ A megállapodás előkészítésében több püspök is tevékenyen részt vett a két érsek, Türje nb. Fülöp esztergomi és Smaragd kalocsai főpap mellett. Ez utóbbiak feladata volt gondoskodni a béke megőrzéséről, illetve kancellárként előterjeszteni a megegyezést az Apostoli Székhez.¹³⁶

A béke azonban nem bizonyult tartósnak,¹³⁷ 1264-ben¹³⁸ ismételt fegyveres konfliktusba torkollott a királyi családon belüli feszültség, méghozzá nagy valószínűséggel IV. Béla kezdeményezésére.¹³⁹ Az immár ifjabb király címet viselő István végül felülkerekedett 1265-ben, de nem használta ki győzelmét arra, hogy elűzze apját a trónról, az újabb béke megőrzésének feladata pedig ismételt az esztergomi és kalocsai érsekekre hárult.¹⁴⁰

Főpapok azonban nem kizárólag békéltető szerepben tűnnek fel a belháborúra vonatkozó forrásokban. Egyesek ugyanis nemcsak hogy István támogatói közé számítottak már a fegyveres konfliktus előtt is, de a háború során katonai feladatot is vállaltak. Kiemelhető ebből a szempontból Jób pécsi püspök esete, aki a korszak egy – nem túlzás állítani – hírhedt alakja volt. Egyebek mellett erőszakos összetűzésbe keveredett székesegyháza kanonokaival, ami miatt az Apostoli Széknél emeltek vádat ellene.¹⁴¹ Jób ismert volt világias életmódjáról, illetve több alkalommal is katonaként tevékenykedett. Bár püspöksége nem István országrészében feküdt, de a pécsi püspök az ifjabb király támogatói közé számított az 1260-as évek elejétől,¹⁴² majd 1264–1265-ben a háború folyamán ő védte meg Ágasvár erősségét – bár végül nem tudta tartani a várat a királyi csapatokkal szemben. István hercegben fel is merült a gyanú, hogy Jób átpártolt

¹³⁵ Zsoldos 2005. 238–260. o. és *Uő* 2007. 18–138. o.

¹³⁶ MES I. k. 485. o. 627. sz. Lásd *Szűcs* 1993. 113–120. o. és Zsoldos 2007. 18–138. o.

¹³⁷ IV. Orbán pápa 1264-ben Fülöp érseket és Pál veszprémi püspököt bízta meg a királyi család több tagja birtokainak egyházi jellegű biztosításával. Lásd Zsoldos 2007. 34–35. o. és *Barabás* 2022. 50–52. o.

¹³⁸ Zsoldos 2007. 37., 48. o. Bácsatyai Dániel ugyanakkor nemrég kritikát fogalmazott meg a konfliktus 1264–1265-re helyezésével kapcsolatban, szerinte 1267-ben zajlottak a hadi események (*Bácsatyai* 2020a.). Zsoldos Attila ezt válaszában elutasította (*Zsoldos* 2020.). Bácsatyai újabb közleményben védte meg álláspontját (*Bácsatyai* 2020b), majd az 1250–1260-as években lezajlott bolgár–magyar háborúk vizsgálata kapcsán (*Bácsatyai* 2021.) ismét amellet érvelt, hogy IV. Béla és István belháborúja nem 1264–1265-ben zajlott.

¹³⁹ Zsoldos 2005. 249–259. o. és *Uő* 2007. 42–74. o.

¹⁴⁰ *Szűcs* 1993. 120–123. o. és Zsoldos 2007. 75–88. o.

¹⁴¹ Lásd *Kosztá* 2009. 82–83. o. és *Damian* 2016.

¹⁴² *Szűcs* 1993. 113. o.

IV. Bélához, de később rendezni tudták a nézeteltérést.¹⁴³ A pécsi püspök katonai karrierje nem merült ki ennyiben, V. István halála után ő védte Győr várát és Moson vármegyét II. Ottokár cseh király támadása ellen 1273-ban. Annak az említése sem mellőzhető, hogy korábban ő maga volt az, aki elűzte Dénes győri püspököt¹⁴⁴ annak székhelyéről. Jób vezetése nem lehetett kifejezetten népszerű a győri lakosok körében, erre utal, hogy a végül győzedelmeskedő ostromlók belső segítséget is kaptak. Mindazonáltal a pécsi püspök hősiességét az ellenség is elismerte, ausztriai fogságba került, ahonnan azonban hamarosan szabadult, majd 1278-ban baranyai ispán lett.¹⁴⁵

V. István uralkodása meglehetősen rövid volt, 1272-es halála pedig a bárók megerősödésének és a királyi hatalom válságának a kezdetét jelentette. IV. László fiatal életkora, valamint a főúri pártok vetélkedése ismételten háborús állapotokat idézett elő az országban, amely helyzet természetesen az egyházra is kihatott. Ezúttal mindez egyes főpapok személyes érintettségét is jelentette, mivel alkalmanként a családi kapcsolatok nagyobb súllyal estek a latba, mint a klérushoz tartozás.

1272-ben az esztergomi székeskáptalan tagjait még csak szabadságukban korlátozták Fülöp érsek halála után, amíg *quasi per inspirationem* („mintegy a Szentlélek sugallatára”) meg nem választották helyére Erzsébet királyné jelöltjét, Kán nb. Miklós erdélyi prépostot,¹⁴⁶ de az évtized folyamán sokkal súlyosabb következményei lettek a háborús helyzetnek egyes egyházakra nézve. Az 1270-es évek közepén ugyanis a veszprémi és a gyulafehérvári püspöki székhelyet is támadás érte, amely hatalmas károkat okozott mindkét helyen. A veszprémi eset egyértelműen a bárói csoportok küzdelméhez kapcsolható, az ekkor éppen királyi felhatalmazással bíró Csákok 1276 elején a Kőszegiek ellen indították csapataikat, amelyek Kőszegi Péter püspök¹⁴⁷ székhelyére is rátámadtak. A székesegyházba is betörték, ahol többekkel végeztek, másokat fogságba ejtettek, illetve összetörték az oltárt, kirabolták a kincstárat, valamint felgyújtották a könyvtárat és a levéltárat is. Péter püspök túlélte a támadást, de a püspöki székhely jóvátehetetlen károkat szenvedett,¹⁴⁸ illetve a pusztítás a közeli tihanyi bencés apátságot is elérte.¹⁴⁹

A gyulafehérvári katedrális felprédálásának okai más jellegűek voltak. Az erdélyi századok Monoszló nb. Péter erdélyi püspökkel kerültek konfliktusba, aki felrúgva a 12. század óta fennálló egyházi jogi helyzetet, joghatósága alá akarta vonni a szebeni prépostságot, bár az közvetlenül az esztergomi érsek juriszdikciója alá tartozott.¹⁵⁰ Péter püspök erőszakot is alkalmazott a századok ellen, valamint kivégeztette a vezető-

¹⁴³ Szűcs 1993. 120. o. és Koszta 2009. 82. o.

¹⁴⁴ Zsoldos 2011a. 92. o. és Győri 2008. 29. o.

¹⁴⁵ Szűcs 1993. 283. o. és Koszta 2009. 83. o.

¹⁴⁶ Szűcs 1993. 282. o.

¹⁴⁷ Péterre lásd Kádár 2021.

¹⁴⁸ Zsoldos 2011a. 21, 101. o.

¹⁴⁹ Szűcs 1993. 288. o.

¹⁵⁰ Kiss 2013. 130–135. o.

jüket. Az ő fia vezette a székesegyház és a prelátus elleni támadást, közel 2000 embert mérszárrolva le ott 1277 februárjában. A veszprémi helyzethez hasonlóan itt is áldozatul esett a püspöki székhely kincstára, levéltára és könyvtára is, de a püspök maga ebben az esetben is túlélte a támadást.¹⁵¹

A kialakuló tartományúri hatalom, valamint az ehhez kapcsolódó összecsapások tehát komolyan veszélyeztették a magyar egyházat, így prelátusait is. A megoldást a fiatal király támogatásában, az uralkodói hatalom megerősítésében vélte megtalálni az egyház vezető rétege, melynek tagjai többnyire egyetemen tanult jogászok voltak. 1277-ben a rákosi országos gyűlésen az ő, valamint a kunok és a nemesség támogatásával nagykorúsították IV. Lászlót, illetve Bánca nb. István kalocsai érsek vezetésével kiközösítést alkalmaztak a béke megbontói ellen.¹⁵² A gyűlés után László király igyekezett fellépni az engedetlen bárókkal szemben. Az egyik sereget a korábban említett választott esztergomi érsek, Kán nb. Miklós vezette a Monoszló család vára, Adorján ellen.¹⁵³ Maga a király pedig András egri püspök ellen vonult, aki a pártütöket támogatta.¹⁵⁴

A magyar uralkodó a helyi egyház vezetői mellett a pápaság támogatására is számíthatott, bár IV. László nem minden híve bírta az Apostoli Szék jóindulatát. Kán nb. Miklós például figyelmen kívül hagyta a pápai idézést, és nem jelent meg XXI. János (1276–1277) színe előtt Rómában, hogy elnyerje a megválasztása után szükséges megerősítést, a következő egyházfő, III. Miklós (1277–1280) így 1278 júniusában megfosztotta őt hivatalától. Az ügy első látásra egyházi természetűnek tűnik, egy kánoni választással kapcsolatos eljárás tárul elénk, a szóban forgó prelátus, Miklós prépost személye folytán azonban vizsgálódásunk szempontjából is jelentős. Ő ugyanis nemcsak hogy több alkalommal tevékenykedett hadvezérként a királyi seregben, de pápai oldalról felmerültek ellene a hadviseléshez – és erőszak alkalmazásához – kapcsolható vádak: egyházakat és egyházi birtokokat gyűjtött és égetett fel, elűzte az engedetlen kanonokokat, sőt gyilkosságot is elkövetett.¹⁵⁵ Talán nem túlzás kijelenteni, kivette a részét az 1270-es évek konfliktusaiból.

A szerencsétlen beavatkozás

1278 elején minden jel arra mutatott, hogy IV. László támogatói, köztük az ország főpapjai segítségével jó úton volt a királyi hatalom megerősítése felé.¹⁵⁶ Ekkor azonban egy váratlan helyzet radikális változást idézett elő. III. Miklós pápa ugyanis egy legátust hatalmazott fel és küldött a királyságba. Fülöp, az itáliai Fermo püspöke azzal a feladattal érkezett Magyarországra, hogy segítse a királyi hatalom megerősítését,

¹⁵¹ Szűcs 1993. 289. o. és Zsoldos 2011a. 90. o.

¹⁵² Szűcs 1993. 293–299. o.

¹⁵³ Beke 2003c. 123. o.

¹⁵⁴ Szűcs 1993. 293–299. o.

¹⁵⁵ ÁÜO IV. k. 104. o. 57. sz. Lásd Beke 2003c. 123. o.

¹⁵⁶ Szűcs 1993. 292–301. o.

ezáltal is biztosítva az egyház védelmét, ő azonban rosszul ítélte meg a szituációt, ugyanis a kunok helyzetének rendezését tekintette fő feladatának.¹⁵⁷ Nem csodálkozhatunk persze az itáliai főpap megdöbbenésén, hogy egy keresztény királyságban pogányok élnek, életmódjukkal és viseletükkel is elkülönülve a keresztényektől, sőt keresztény rabszolgákat tartva. Mint arra már kitértünk, a kunok a királyi hatalom egyik támaszát képezték, így kényszerített megtérítésük és életmódjuk megváltoztatása legkevésbé sem állt IV. László érdekében. Fermói Fülöp nyomására azonban a király kénytelen volt kiadni az ún. kun törvényeket, amelyek épp a fentieket célozták.¹⁵⁸

Jelen írás azonban nem magára a törvényekre, hanem a következményekre koncentrált. A magyar uralkodó, aki anyja révén maga is kun származású volt, megoldhatatlan dilemma elé került, amely folyományaképp – bár először esküt tett a törvények betartására – a pápai legátus és közte komoly konfliktus alakult ki,¹⁵⁹ amelyben Lászlót több magyarországi egyházi elöljáró is támogatta, a már többször említett Kán nb. Miklóson kívül például Gergely esztergomi prépost.¹⁶⁰ Fülöp legátus kiközösítést alkalmazott a király és támogatói ellen, amelyre válaszul foglyul ejtették és kiszolgáltatták a kunoknak. A legátus kiszabadulása után azonban a király ismét ígéretet tett előtte a törvények betartására.¹⁶¹ Az események részletes ismertetését itt mellőzve megállapíthatjuk: a pápai követ végül elhagyta az országot, *anélkül, hogy bármit elért volna* – ahogyan az a 14. századi krónikakompozícióban is olvasható.¹⁶²

Az mindenesetre szerfelett valószínűnek látszik, hogy a kép, amely IV. Lászlóról él, sokkal inkább a következménye, mint előzménye volt Fülöp legátus tevékenységének.¹⁶³ Ugyanakkor nem állíthatjuk, hogy a magyar király már 1279-től kezdve keresztény uralkodóhoz nem méltó életmódot folytatott volna. Ekkor még teljes mértékben élvezte az új esztergomi érsek, Lodomér támogatását, amely többek között a szegedi országos gyűlésen is megnyilvánult.¹⁶⁴ Persze nem minden főpap követte Lodomér érsek példáját, ezt mutatja, hogy a király 1283-ban például a Kőszegiek ellen küldte hadait, megostromolva Borostyánkő (Bernstein) várát, amelyet – egyes vélemények szerint¹⁶⁵ – a már említett Kőszegi Péter püspök védelmezett – az ő esetében tehát a családi kötelek ismételten erősebbnek bizonyultak, mint az egyházfegyelem.¹⁶⁶ A veszprémi főpap 1285–1286-ban is részt vett a családjá és a Habsburgok közötti határmenti csa-

¹⁵⁷ Lásd *Berend* 2001. 68–73. o.

¹⁵⁸ *Berend* 2001. 88–93. o. és *Zsoldos* 1997. 81–82. o.

¹⁵⁹ *Fraknoi* 1901. 85. o.

¹⁶⁰ Uo. 87. o.

¹⁶¹ OÖR 328–329. o. és *Kovács* 2019.

¹⁶² „Sed nihil in rege proficiens repatriavit.” *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* 183. fej. (SRH I. 473. o.) Lásd *Szűcs* 1993. 309. o.

¹⁶³ Uo. 300–310. o.

¹⁶⁴ Úgy tűnik, a legátussal szembeni magatartása még bocsánatos bűn volt, például a kunok felett aratott hód-tavi győzelem miatt is. *Szűcs* 1993. 312. o. és *Zsoldos* 1997. 89–98. o.

¹⁶⁵ Lásd *Kádár* 2021. 30. o.

¹⁶⁶ *Szűcs* 1993. 313. o.

tározásokban,¹⁶⁷ majd harc közben lelte halálát is: 1289-ben Habsburg Albert osztrák herceg a Kőszegiek elleni hadjárata idején, egy általa Veszprémbé összehívott tanácskozás során éppen egy Kőszegi-támogató ölte meg.¹⁶⁸ Kőszegi Péter hírhejt lehetett nem egyháziakhoz illő tevékenységéről, a *Continuatio Vindobonensis* – némiképp elfogult – szerzője ugyanis a püspök halálának körülményei kapcsán megjegyzi, hogy Péter „gonosz ember, aki jobban szerette az ellenségeskedést, mint a barátságot, és már korábban is sokat rabolt, zsákmányolt és fosztogatott fivérével együtt”.¹⁶⁹

László említett 1284. évi hadjárata ugyan nem volt sikeres, mégsem ekkor mérgeedett el a király és az esztergomi érsek közötti viszony, hanem az 1285. évi ún. második tatárjárás után. Ez a támadás sem méretében, sem hatásában nem hasonlítható ugyan az 1241–1242. évi eseményekhez,¹⁷⁰ azonban elképzelhető, hogy a királlyal szemben már a kortársakban felmerült a gyanú, hogy ő maga hívta be a tatárokat az országba – bár a szóbeszéd forrása inkább a király újkeletű viselkedése lehetett, mintsem tényleges felbujtó szerepe.¹⁷¹ Feltehetően ebben az időszakban fordult az uralkodó ténylegesen szembe a kereszténységgel.¹⁷² IV. Honorius pápa (1285–1287) 1287 elején róttta meg IV. Lászlót életvitele miatt, ekkor merült fel, hogy akár keresztes hadjáratot is indíthatnak ellene, amennyiben nem változtat viselkedésén.¹⁷³ Lodomér érsek egyenesen arról számolt be a következő egyházfőnek, IV. Miklósnak (1288–1292) írt levelében, hogy IV. László megfenyegette őt, minden keresztényt ki fog irtani, egészen a pápáig.¹⁷⁴ Mindezt a király akkor üzentte meg az érseknek, amikor a Nyulak-szigetén lévő domonkos zárda elleni támadása után Lodomér két püspököt küldött hozzá.¹⁷⁵ Az esztergomi érsek zsarnoknak bélyegezve a királyt, megtagadta a neki való engedelmességet, és a pápát keresztes hadjárat hirdetésére kérte a magyar király ellen.¹⁷⁶ Továbbá Lodomér, lévén az utódlás kérdése László életvitele folytán megoldatlan volt, II. András unokájához, a későbbi III. András-hoz (1290–1301) fordult, Itáliából a királyságba hívta őt. Bár IV. László feltehetően fel kívánta venni a harcot, ebben megakadályozta, hogy 1290 nyarán Kőrösszegnél

¹⁶⁷ Lásd *Kádár* 2021. 31. o.

¹⁶⁸ Lásd *uo.* 35–36. o.

¹⁶⁹ „...episcopurs Vesprimiensis [...] homo malignus, plus diligens iniquitatem, quam benignitatem, multa mala excogitaverat contra Austriam, et plura prius spoliis et raptis una cum fratre suo perpetraverat.” *Continuatio Vindobonensis* 715. Vö. Kun László emlékezete 241. o. Lásd *Zsoldos* 2011a. 101. o.; és *Kádár* 2021. 35–36. o.

¹⁷⁰ *Szócs* 2010. 20–28. o.

¹⁷¹ *Uo.* 28–34. o.

¹⁷² Vö. a Kézai Simon gesztájának keletkezési idejére vonatkozó nézeteket. *Szócs* 1973. 569–570. o. és *Kristó* 2002. 70. o.

¹⁷³ RPR 22591. sz.; lásd *Szócs* 1993. 316. o.

¹⁷⁴ „Ferina quavis immanium feritate universorum Christianorum non solum regni sui, sed et catholicorum regnorum omnium usque sanctissimos Urbis muros extremum patenter exterminium comminatur.” *Karácsonyi* 1910. 3. o.; lásd *Szócs* 2010. 28–29. o.

¹⁷⁵ *Szócs* 1993. 316–318. o.

¹⁷⁶ *Karácsonyi* 1910. 2–8. o. és Kun László emlékezete 227–240. o.

meggyilkolták a kunok, talán a tartományúr, Borsa Kopasz megbízásából. Lodomér érsek ebben a helyzetben gyorsan cselekedett, és együttműködve a Kőszegiekkel, a Bécsben Habsburg Albert osztrák herceg „vendégszeretét” élvező Andrást csellel Magyarországra hozták, majd sietve megkoronázták.¹⁷⁷

A magyar klérus az új király mögött sorakozott fel, bár IV. Miklós pápa igyekezett az utódlás kérdésében a döntést magának biztosítani.¹⁷⁸ Lodomér érsek az elkövetkező években is támogatta Andrást a királyság oligarcháival folytatott küzdelmében, 1296-ban például személyesen is részt vett egy, a Kőszegiek ellen indított hadjáratban. Ugyan nem kardforgatóként, de a király ellenfelei ellen alkalmazott egyházi fenytékekkel, azaz a klérus „fegyverével”¹⁷⁹ ki is vette a részét a sikerből.¹⁸⁰

A tartományúri hatalom megerősödése több szempontból is káros volt a magyar prelátusok számára, nem meglepő tehát, hogy Lodomér 1298-as halála után János kalocsai érsek és a püspökök jelentős része továbbra is a királyt támogatta. Ezzel szemben az újonnan megválasztott, de pápai megerősítést el nem nyert esztergomi érsek, Bicskei Gergely¹⁸¹ a Kőszegiek oldalára állt – ennek legjobb bizonyítéka talán a korábbi egyházi fenyték alóli feloldozásuk volt.¹⁸² A választott esztergomi érsek mellett Pál pécsi püspök is a nyugat-dunántúli bárók köréhez tartozhatott. Legalábbis erre utal, hogy egy alkalommal elküldte csapatait Kőszegi Miklós nádoréival együtt Szekeső ostromához, amelyet Mizse, a korábbi nádor védelmezett.¹⁸³ Ugyanakkor fontos körülmény, hogy ebben az esetben a Kőszegiek és a pécsi főpap is a királlyal egyetértésben cselekedtek, illetve Pál püspök egyházmegyéje sokat szenvedett az 1290-es évek belharcaiban.¹⁸⁴

Az eretnekvád

A magyarországi prelátusok eddigi ismertett háborús részvételei többségükben a Magyar Királyság határain belülre koncentráálódtak, de ismert több ellenpélda is, az egyik ilyen a keresztes hadjárat. Az 1217–1218-as vállalkozással és a tatárjárással kapcsolatban sokszor említett Csák nb. Ugrin kalocsai érsek az 1220-as években kifejezetten nagy energiát fektetett abba, hogy egyházi fennhatóságát – és bizonynyal azzal együtt a magyar világi fennhatóságot – déli irányban, elsősorban Boszniára kiterjessze.¹⁸⁵ Ebben feltehetően III. Honorius pápa is támogatta, ugyanis Bosznia kap-

¹⁷⁷ Andrást a Lodomér érsek által küldött két esztergomi szerzetes szöktette meg Bécsből. Lásd *Szűcs* 1993. 319–322. o.

¹⁷⁸ *Continuatio Florianensis* 749. o. Vö. *Fraknoi* 1901. 98–101. o.; *Szűcs* 1993. 322–329. o.; *Kiss* 2018. 1356–1357. o.

¹⁷⁹ *Gerrard* 2016. 113–135. o. és *Kotecki* 2016a.

¹⁸⁰ *Szűcs* 1993. 329–330. o.

¹⁸¹ Bicskei Gergelyre legutóbb lásd *Hunyadi* 2021.

¹⁸² *Szűcs* 1993. 333–341. o.

¹⁸³ *Kosza* 2009. 86. o.

¹⁸⁴ Uo. 86. o.

¹⁸⁵ RPR 7406. sz.; RPO 5490. sz.; RA 42. sz. Lásd *Majnarić* 2009. 92. o. és *Lorenz* 2011. 107–121. o.

csán már korábban is többször felmerült az eretnekség vádja.¹⁸⁶ Erre utal az egyházfő két 1225. évi levele; Ugrin korábbi boszniai aktivitásáért részesült ekkor dicséretben, amely elképzelhető, hogy akár egy kisebb katonai vállalkozásra is utalhatott,¹⁸⁷ valamint a pápa megerősítette az érsek számára a magyar király által Boszniában tett korábbi adományokat.¹⁸⁸ A rendelkezések vizsgálódásunk szempontjából legfontosabb része, hogy a kalocsai főpap felhatalmazást kapott, hívjon fel keresztes hadjáratra az ún. eretnekek ellen,¹⁸⁹ azaz a püspökök egyik fontos „háborús” feladatát kellett elvégeznie.¹⁹⁰ Ugrin terveiről árulkodik továbbá az is, hogy felbérlette II. András unokaöccsét, Jánost (Kalojánt) – II. Iszaakiosz Angelosz császár és Mária magyar hercegnő a királyságban élő fiát –, hogy hadjáratot vezessen Boszniába. A terv azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményt: a fizetséget ugyan átvette, János a rá bízott feladatot nem teljesítette.¹⁹¹ Bár Ugrin konkrét katonai tevékenységéről ez esetben hallgatnak a források, későbbi szereplése alapján feltételezhető, hogy amennyiben valóban volt katonai akció, az érsek személyesen vett részt abban.

Összegzés

Írásunkban a magyar főpapok 13. századi háborúskodásokban való érintettségét, elsősorban katonai szerepét jártuk körül. A III. Béla halála utáni időszak trónharcaiban ugyan nem hadvezérként, csapatai élén, de számos prelátus érintett volt, egyik vagy másik királyi testvért támogatva. Imre és András herceg konfliktusa az egyház szempontjából azért is bírt jelentőséggel, mivel III. Ince pápa komoly erőket mozgósított, hogy elérje a magyar részvételt a negyedik keresztes hadjáraton, mindhiába. 1217-ben azonban II. András részt vett az új hadjáraton, útjára pedig a királyság számos főpapja elkísérte, míg mások, pápai felmentéssel, különböző feladatokkal megbízva távol maradtak. A pusztán áttételes adatok ellenére nem elképzelhetetlen, hogy a püspökök kivették a részüket a harcból is, és tudjuk, hogy többen a király engedélyével tovább maradtak a tengerentúlon, mint II. András és a magyar főszereg.

A résztvevő klerikusok között megtalálható volt Csák nb. Ugrin királyi kancellár is, aki hazatérve a kalocsai érseki méltóságot nyerte el, és kétségtől a század, de talán az egész Árpád-kor egyik legjelentősebb harcos főpapja volt. Tervei egyházi és világi joghatóságának déli irányú kiterjesztésére, valamint a tatárjárás idején, különösen a muhi csatában játszott szerepe nem alábecsülhető. Mindazonáltal a mongol invázió

¹⁸⁶ Lásd *Barabás* 2017. további irodalommal.

¹⁸⁷ RPR 7407. sz. és RPO 5489. sz. Vö. *Zsoldos* 2021. 108. o.

¹⁸⁸ RPR 7406. sz. és RPO 5490. sz. Lásd még RA 421. sz. és *Bárány* 2012. 159. o.

¹⁸⁹ „In partibus illis predices verbum crucis, fideles contra infideles efficaciter exhortando” CDH III/2. k. 33. o.; RPR 7407. sz.; RPO 5489. sz.

¹⁹⁰ Lásd feljebb és *Jensen* 2018a. 87–95. o.

¹⁹¹ RA 434. sz.; CDH III/2. k. 100. o.; *Kosztá* 2013. 19. o.; RPR 7645. sz.; RPO 6158. sz.; *Wertner* 1903. 596–597. o.; *Majnarić* 2018. 447–448. o.

nem egyedül a kalocsai érsek számára jelentett kihívást, az ország egészéhez hasonlóan az egyházat és főpapjait is súlyosan érintette, sokan életüket veszítették, míg mások, köztük a királyság későbbi érsekei a király mellett vészelték át a nehéz hónapokat. A tatárjárás tehát a főpapi kör összetételére több szempontból is komoly hatással volt.

A század hátralévő évtizedei más jellegű kihívásokat tartogattak. A belháború időszakában elsősorban békéltető szerepben, valamint az egyezségek biztosítása kapcsán tűntek fel prelátusok, bár esetenként katonai szerepükről is rendelkezünk adattal. A királyi hatalom gyengülése és a belső küzdelmek ugyancsak számos főpapot és egyházmegyéjüket érintették hátrányosan, így legtöbbször ott volt IV. László király támogatói között, sőt főszerepet játszott a konszolidációs kísérletben. Voltak persze olyanok is, akik családi köteleik folytán egyik vagy másik bárói csoport mellett foglaltak állást, vagy akár támogatták tevékenyen, adott esetben katonaként.

Összességében tehát számos példa felsorakoztatható a magyar főpapok és a hadakozás kapcsolatát illetően, köztük több esetben a személyes részvétel is igazolható, bár ezek száma alatta marad a klérus hagyományos, azaz béketeremtő fellépéseinek. A hadseregbeli jelenlét önmagában nem jelentette a harcban való részvételt is, a klérus tagjai saját eszközeikkel, imákkal, buzdítással és egyházi fenytékek alkalmazásával is hozzájárulhattak a célok eléréséhez. A keresztes hadjáratok esetében mindehhez hozzátehetjük: egy alapvetően egyházi indíttatású és szervezésű vállalkozással van dolgunk. A tatárjárással kapcsolatban pedig már csak azért sem csodálkozhatunk az egyes főpapok vitézségén, mivel önvédelem esetén a kánonjogi értelmezések szerint is felmentést kaptak az egyháziak a fegyverviselési tilalom alól.

RÖVIDÍTÉSEK, BIBLIOGRÁFIA

- Almási* 1988. *Almási Tibor*: Megjegyzések Rogerius magyarországi méltóságviseléséhez. *Acta Historica (Szeged)*, 86. (1988) 9–14. o.
- Annales Sancrucenses* *Annales Sancrucenses*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores IX. Chronica et annales aevi Salici*. Ed. *Georgius Heinricus Pertz*. Hanovera, 1851. 626–646. o.
- Anonymus – Rogerius* 2010. *Anonymus, notary of King Béla*: The Deeds of the Hungarians. Ed., transl. and annotated by *Martyn Rady* and *László Veszprémy*. – *Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars*. Transl. and annotated by *János M. Bak* and *Martyn Rady*. General editor *János M. Bak*. (Central European Medieval Texts 5.) Budapest–New York, 2010.
- ÁÚO *Árpád-kori új okmánytár, I–XII. k. Közzé teszi Wenzel Gusztáv*. Pest–Budapest, 1860–1874.

- B. Szabó* 2007. *B. Szabó János: A tatárjárás. A mongol hódítás és Magyarország. Budapest, 2007.*
- B. Szabó* 2016. *B. Szabó János: Az 1241. évi „tatárjárás” és Várad pusztulása az újabb kutatási eredmények tükrében. In: Nagyvárad és Bihar az Árpád-kor végén. Szerk. Zsoldos Attila (Tanulmányok Biharország történetéből 3.) Nagyvárad, 2016. 27–54. o.*
- Bácsatyai* 2017. *Bácsatyai Dániel: II. András angliai követei. Történelmi Szemle, 59. (2017) 4. sz. 621–632. o.*
- Bácsatyai* 2020a. *Bácsatyai Dániel: IV. Béla és István ifjabb király beháborújának időrendje. Századok, 154. (2020) 5. sz. 1047–1082. o.*
- Bácsatyai* 2020b. *Bácsatyai Dániel: Válasz Zsoldos Attila kritikai észrevételeire. Századok, 154. (2020) 6. sz. 1345–1354. o.*
- Bácsatyai* 2021. *Bácsatyai Dániel: Bolgár–magyar háborúk az 1250–1260-as években. Századok, 155. (2021) 5. sz. 1025–1054. o.*
- Bagi* 2017. *Bagi Dániel: Diviso Regni. Országmegosztás, trónviszály és dinasztikus történetírás az Árpádok, Piastok és Přemyslidák birodalmában a 11. és a korai 12. században. Pécs, 2017.*
- Báling* 2021. *Báling Péter: Az Árpád-ház hatalmi kapcsolatrendszerei. Rokonok, barátok és dinasztikus konfliktus Kelet-Közép-Európában a 11. században és a 12. század elején. (Arpadiana VII.) Budapest, 2021.*
- Barabás* 2015. *Barabás Gábor: A pápaság és Magyarország a 13. század első felében. Pápai hatás – együttműködés – érdekkellentét. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 5.) Pécs, 2015.*
- Barabás* 2017. *Barabás Gábor: Eretnekek, kalózok és legátusok. A boszniai eretnokség, a Magyar Királyság és a pápák a 13. század elején. Világtörténet, 7. (39.) (2017) 5–32. o.*
- Barabás* 2019. *Barabás Gábor: Gregorius de Crescentio bíboros élete és magyarországi legációi. In: Varietas delectat. A pápai–magyar kapcsolatok sokszínűsége a 11–14. században. Szerk. Kiss Gergely. (DeLegatOnline Könyvek 1.) Pécs, 2019. 93–115. o.*
- Barabás* 2021a. *Barabás Gábor: Thirteenth-Century Hungarian Prelates at War. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett. (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 39–56. o.*
- Barabás* 2021b. *Barabás Gábor: A pápaság és a kánoni választások a 13. századi magyar egyházban. Századok, 155. (2021) 3. sz. 517–546. o.*

- Barabás 2022.* *Barabás Gábor*: „ipsius ducis et prefati regis” – A magyar királyi család és a pápai küldöttbíróság a tatárjárástól a 13. század végéig. In: *Ruscia – Hungaria – Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára*. Szerk. *Bagi Dániel – Barabás Gábor – Fedeles Tamás – Kiss Gergely*. Pécs, 2022. 45–60. o.
- Bárány 2012.* *Bárány Attila*: II. András balkáni külpolitikája. In: II. András és Székesfehérvár. • *King Andrew and Székesfehérvár*. Szerk. *Kerny Terézia – Smohay András*. Székesfehérvár, 2012. 129–173. o.
- Bárány 2020.* *Bárány Attila*: A tatárjárás híre Nyugat-Európában. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 3. sz. 486–527. o.
- Beke 2003a.* *Beke Margit*: II. Benedek. 1254. február 25. – 1261. július 2. u. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. *Uő.* Budapest, 2003. 112–115. o.
- Beke 2003b.* *Beke Margit*: Türje nb. Szentgróti Fülöp. 1262. január 11. – 1272. december 18. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. *Uő.* Budapest, 2003. 115–121. o.
- Beke 2003c.* *Beke Margit*: Kán nembeli II. Miklós, 1273. március 1. – június 7. először. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. *Uő.* Budapest, 2003. 121–125. o.
- Berend 2001.* *Berend, Nora*: At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and ‘Pagans’ in Medieval Hungary, c. 1000–c. 1300. (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought 50.) New York, 2001.
- Boda 2021.* *Boda Mihály*: Háborús ideológiák a középkori Magyarországon: istenítéleti ideológia, az igazságos háború elmélete. *Hadtudomány*, 31. (2021) 1. sz. 62–74. o.
- Bónis 1963.* *Bónis György*: Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonische Abteilung*, 49. (1963) 174–235. o.
- Bónis 2003.* *Bónis György*: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. (Millenniumi magyar történelem – Historikusok.) Budapest, 2003.
- Buják 2019.* *Buják Gábor*: Keresztény magyarok gesztája. In: *Interdiszciplinaritás a Kárpát-medencében I. Külhoni magyar doktorandusz-hallgatók konferencia-előadásaiából*. Szerk. *Boda Attila*. Budapest, 2019. 407–424. o.
- CDCD *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Tom. I–XV. Ed. *Tadija Smičiklas*. Zagrabiae, 1904–1934.

- CDH Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom. I–XI. Ed. *Georgius Fejér*. Budaë, 1829–1844.
- CFH Catalogus fontium historiae Hungariae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendantium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCXI. Tom. I–IV. Ed. *Franciscus Albinus Gombos*. Budapest, 1937–1943.
- Chronica Reinhardsbrunnensis Chronica Reinhardsbrunnensis. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. Supplementa tomorum XVI—XXV. Ed. *Oswaldus Holder-Egger*. Hanovera, 1896. 490–656. o.
- Continuatio Claustroneoburgensis II. Continuatio Claustroneoburgensis II. Ed. *Wilhelmus Wattenbach*. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores IX. Chronica et annales aevi Salici. Ed. *Georgius Henricus Pertz*. Hanovera, 1851. 613–624. o.
- Continuatio Florianensis Continuatio Florianensis. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores IX. Chronica et annales aevi Salici. Ed. *Georgius Henricus Pertz*. Hanovera, 1851. 747–753. o.
- Continuatio Vindobonensis Continuatio Vindobonensis. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores IX. Chronica et annales aevi Salici. Ed. *Georgius Henricus Pertz*. Hanovera, 1851. 698–732. o.
- Csiky 2020. *Csiky Gergely*: A Nagy Mongol Birodalom hadserege a XIII. században. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 3. sz. 528–557. o.
- Damian 2016. *Damian, Iulian Mihai*: Eneco ferences szerzetes inquisitioja Pécs püspökével szemben (1267). *Egyháztörténelmi Szemle*, 17. (2016) 2. sz. 19–38. o.
- Duggan 2013. *Duggan, Lawrence G.*: Armsbearing and the Clergy in the History and Canon Law of Western Christianity. Woodbridge, 2013.
- Duggan 2018. *Duggan, Lawrence G.*: The Evolution of Latin Canon Law on the Clergy and Armsbearing to the Thirteenth Century. In: *Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective*. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott*. Leiden–Boston, MA, 2018. 497–516. o.
- Erdő 2017. *Erdő Péter*: Hadviselés és háború a Katolikus Egyház tanításában. *Magyar Sion*, 11. (2017) 2. sz. 269–281. o.
- Font 1991. *Font Márta*: II. András orosz politikája és hadjáratai. *Századok*, 125. (1991) 1–2. sz. 107–144. o.
- Font 2018. *Font Márta*: Kálmán és Salomea. A koronázás problémái. In: *Üő: Dinasztikai érdekek nyomában. Árpádok, Piastok, Rurikok az európai politikában*. Pécs, 2018. 89–97. o.

- Font* 2019. *Font, Márta*: Dušan Zupka, Ritual and Symbolic Communication in Medieval Hungary under the Árpád Dynasty (1000–1301), Leiden–Boston, MA, 2016 [Review]. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas / jgo.e-reviews*, 67. (2019) 2. sz. 315–318. o. <https://www.recensio.net/rezensionen/zeitschriften/jahrbucher-fur-geschichte-osteuropas/jgo-67-2019/2/Review-Monograph827629416> (A letöltés időpontja: 2022. 07. 15.)
- Font* 2021. *Font, Márta*: The Kings of the House of Árpád and the Rurikid Princes – Cooperation and conflict in medieval Hungary and Kievan Rus'. (Arpadiana VIII.) Budapest, 2021.
- Font* 2022. *Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Érdekek találkozása és ütközése. (Magyar Östörténeti Könyvtár 35.) Budapest, 2022.
- Font – Barabás* 2017. *Font Márta – Barabás Gábor*: Kálmán (1208–1241). Halics királya – Szlavónia hercege. Budapest–Pécs, 2017.
- Fraknoi* 1901. *Fraknoi Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összekötetései a római szent-székkal. I. k. Budapest, 1901.
- Gál* 2014. *Gál Judit*: The Roles and Loyalties of the Bishops and Archbishops of Dalmatia (1102–1301). *Hungarian Historical Review*, 3. (2014) 471–493. o.
- Gál* 2019. *Gál Judit*: A dalmáciai egyházak szerepe Imre és András trónharca idején (1197–1204). *Századok*, 153. (2019) 1. sz. 165–178. o.
- Gál* 2021. *Gál, Judit*: The Role of the Dalmatian Bishops and Archbishops in Warfare During the Twelfth and Thirteenth Centuries: A Case Study on the Archbishops of Split. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett*. (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 28–38. o.
- Gerics* 1980. *Gerics József*: Judicium Dei a magyar állam XI. századi külkapcsolataiban. In: *Athleta Patriae*. Tanulmányok Szent László történetéhez. Szerk. *Mezey László*. Budapest, 1980. 113–134. o.
- Gerics* 1987. *Gerics József*: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, 1987.
- Gerrard* 2016. *Gerrard, Daniel M. G.*: The Church at War: The Military Activities of Bishops, Abbots and Other Clergy in England, c. 900–1200. Abingdon–New York, 2016.
- Gübele* 2018. *Gübele, Boris*: „Deus vult, Deus vult“. Der christliche heilige Krieg im Früh- und Hochmittelalter. (Mittelalter-Forschungen LIV.) Ostfildern, 2018.

- Győrffy* 1965. *Győrffy György: Julianus barát és a Napkelet felfedezése. Budapest, 1965.*
- Győri* 2008. *Győri Éva: Győri püspökök a XIII. században. Belvedere Meridionale, 20. (2008) 1–2. sz. 24–43. o.*
- Haas* 2012. *Haas, Thomas: Geistliche als Kreuzfahrer. Der Klerus im Konflikt zwischen Orient und Okzident 1095–1221. (Heidelberg transcultural studies III.) Heidelberg, 2012.*
- Hardi* 2016. *Hardi, Đura: Cumans and Mongols in the Region of Srem in 1241–1242: A Discussion on the Extent of Devastation. Istraživanja – Journal of Historical Researches, 27. (2016) 84–105. o.*
- Herbers* 2005. *Herbers, Klaus: „Gott will es!“. Christlicher „Fundamentalismus“ im europäischen Mittelalter? In: Fundamentalismus. Erscheinungsformen in Vergangenheit und Gegenwart. Hrsg. v. Helmut Neuhaus. Erlangen, 2005. 9–40. o.*
- Hunyadi* 2020a. *Hunyadi Zsolt: A szent háború, avagy a keresztes hadjáratok vallási motivációi. In: Vallásháborúk, felekezeti konfliktusok Európában és a közeli térségekben az ókortól napjainkig. Szerk. Pósnán László – Veszprémy László – Isaszegi János. Budapest, 2020. 54–67. o.*
- Hunyadi* 2020b. *Hunyadi Zsolt: Úton a Szentföld felé. A Magyar Királyság szerepe a II. és III. keresztes hadjáratban. Hadtörténelmi Közlemények, 133. (2020) 4. sz. 750–775. o.*
- Hunyadi* 2021. *Hunyadi Sándor: Bicskei Gergely választott esztergomi érsek (1298–1303). Egyháztörténeti Szemle, 22. (2021) 2. sz. 163–188. o.*
- ÍFMT *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről. Szerk. Thoroczka Gábor. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.) Szeged, 2018.*
- Ioannis de Tulbia* 1903. *Ioannis de Tulbia: Gesta obsidionis Damiatae et Liber duelli Christiani in obsidione Damiatae exacti. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XXXI. Annales et chronica Italica aevi Suevici. Ed. Oswaldus Holder-Egger. Hanovera, 1903. 669–704. o.*
- Jensen* 2018a. *Jensen, Kurt Villads: Bishops on crusade. In: Dominus Episcopus: Medieval Bishops between Diocese and Court. Ed. Anthony John Lappin – Elena Balzamo. Stockholm, 2018. 83–99. o.*

- Jensen* 2018b. *Jensen, Carsten Selch*: Bishops and Abbots at War: Some Aspects of Clerical Involvement in Warfare in Twelfth- and Early Thirteenth-Century Livonia and Estonia. In: *Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective*. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott*. Leiden–Boston, MA, 2018. 404–434. o.
- Jensen* 2021. *Jensen, Carsten Selch*: Religion and War in Saxo Grammaticus's *Gesta Danorum*: The Examples of Bishop Absalon and King Valdemar I. In: *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia*. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett*. (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 189–206. o.
- Kádár* 2021. *Kádár Tamás*: Püspökgyilkosság Veszprémben. Kőszegi (II.) Péter veszprémi püspök pályája. *Veszprémi Szemle*, 23. (2021) 4. sz. 16–38. o.
- Karácsonyi* 1910. *Karácsonyi János*: A mérges vipera és az antimonialis. Korkép Kun László király idejéből. *Századok*, 44. (1910) 1. füzet, 1–24. o.
- Képes krónika Képes krónika. Ford. *Bollók János*, jegyz. *Szovák Kornél és Veszprémy László*. (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest, 2004.
- Kiss* 2013. *Kiss Gergely*: Királyi egyházak a középkori Magyarországon. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.) Pécs, 2013.
- Kiss* 2014a. *Kiss, Gergely*: The Protection of the Church by Hungarian Royal Decrees and Synodal Statutes in the 11th to early 14th centuries. In: *Ecclesia et Violentia: Violence against the Church and Violence within the Church in the Middle Ages*. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski*. Newcastle upon Tyne, 2014. 313–332. o.
- Kiss* 2014b. *Kiss Gergely*: Meránia és Aquileia között. Berthold kalocsai érsek pályafutásának egyházkormányzati tanulságai. In: *Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013*. Szerk. *Majorossy Judit*. Szentendre, 2014. 87–94. o.
- Kiss* 2015. *Kiss Gergely*: Dél-Magyarországtól Itáliáig. Bánca nembeli István (1205 k.–1270) váci püspök, esztergomi érsek, az első magyarországi bíboros életpályája. Pécs, 2015.
- Kiss* 2018. *Kiss Gergely*: VIII. Bonifác és Magyarország (1290–1303). A pápai hatalmi legitimációs elképzelések és kormányzat összefüggései. *Századok*, 152. (2018) 6. sz. 1353–1376. o.

- Kosztá* 2009. *Kosztá László*: Püspökök és városuk. A 14. század közepéig. In: A pécsi egyházmegye története I. A középkor évszázadai (1009–1543). Szerk. *Fedeles Tamás – Sarbak Gábor – Sümegei József*. Pécs, 2009. 57–107. o.
- Kosztá* 2013. *Kosztá László*: A kalocsai érseki tartomány kialakulása. (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 2.) Pécs, 2013.
- Kotecki* 2014. *Kotecki, Radosław*: The Clergy’s Complaints and Pleas to Rulers for Protection from Violence in France and the Empire (10th–12th Centuries). In: *Ecclesia et Violentia: Violence against the Church and Violence within the Church in the Middle Ages*. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski*. Newcastle upon Tyne, 2014. 280–312. o.
- Kotecki* 2016a. *Kotecki, Radosław*: With the Sword of Prayer, or How Medieval Bishop Should Fight. *Quaestiones Medii Aevi Novae*, 21. (2016) 341–369. o.
- Kotecki* 2016b. *Kotecki, Radosław*: Ordynariusz płocki Szymon w Gallowej narracji o bitwie Mazowszan z Pomorzanami (Gall II, 49). In: “Ecclesia et bellum”. Kościół wobec wojny i zaangażowania militarne go duchowieństwa w wiekach średnich. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski*. Bydgoszcz, 2016. 142–167. o.
- Kotecki* 2018. *Kotecki, Radosław*: Lions and Lambs, Wolves and Pastors of the Flock: Portraying Military Activity of Bishops in Twelfth Century Poland. In: *Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective*. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott*. Leiden–Boston, MA, 2018. 303–340. o.
- Kotecki* 2020. *Kotecki, Radosław*: Bishops and the Legitimation of War in Piast Poland until the Early Thirteenth Century. *Przegląd Historyczny*, 111. (2020) no. 3. 437–470. o.
- Kotecki* 2021. *Kotecki, Radosław*: Pious Rulers, Princely Clerics, and Angels of Light: “Imperial Holy War” Imagery in Twelfth-Century Poland and Rus’. In: *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia*. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett*. (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 159–188. o.
- Kotecki – Jensen – Bennett* 2021a. *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia*. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett*. (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021.

- Kotecki – Jensen – Bennett* 2021b. *Kotecki, Radosław – Jensen, Carsten Selch – Bennett, Stephen: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia: An Introduction.* In: *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia.* Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett.* (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 1–21. o.
- Kotecki – Maciejewski* 2014. *Ecclesia et Violentia: Violence against the Church and Violence within the Church in the Middle Ages.* Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski.* Newcastle upon Tyne, 2014.
- Kotecki – Maciejewski* 2016. “Ecclesia et bellum”. *Kościół wobec wojny i zaangażowania militarne go duchowieństwa w wiekach średnich.* Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski.* Bydgoszcz, 2016.
- Kotecki – Maciejewski* 2020a. *Kotecki, Radosław – Maciejewski, Jacek: Ideals of Episcopal Power, Legal Norms and Military Activity of the Polish Episcopate between the Twelfth- and Fourteenth Centuries.* *Kwartalnik Historyczny*, 127. (2020) English-Language Edition No. 4. 5–46. o.
- Kotecki – Maciejewski* 2020b. *Kotecki, Radosław – Maciejewski, Jacek: Writing Episcopal Courage in Twelfth-Century Poland: Gallus Anonymus and Master Vincentius.* In: *Episcopal Power and Personality in Medieval Europe, 900–1480.* Ed. *Peter Cross – Chris Dennis – Melissa Julian-Jones – Angelo Silvestri.* Turnhout, 2020. 35–62. o.
- Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018a. *Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective.* Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott.* Leiden–Boston, MA, 2018.
- Kotecki – Maciejewski – Ott* 2018b. *Kotecki, Radosław – Maciejewski, Jacek – Ott, John S.: The Medieval Clergy and War: A Historiographical Introduction.* In: *Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective.* Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott.* Leiden–Boston, MA, 2018. 1–23. o.
- Kovács* 2014. *Kovács Szilvia: A kunok története a mongol hódításig.* Budapest, 2014.
- Kovács* 2019. *Kovács Viktória: Alter ego domini papae Nicolai III. Fülöp fermói püspök, szentszéki legátus magyarországi tevékenysége (1279–1281).* In: *Varietas delectat. A pápai–magyar kapcsolatok sokszínűsége a 11–14. században.* Szerk. *Kiss Gergely.* (DeLegatOnline Könyvek 1.) Pécs, 2019. 117–166. o.

- Körmendi* 2012. *Körmendi Tamás*: A „varasdi jelenet” kritikája. Megjegyzés Imre király és András herceg trónviszályának történetéhez. In: Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk. *Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András*. Budapest, 2012. 503–513. o.
- Körmendi* 2019. *Körmendi Tamás*: Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) Budapest, 2019.
- Körmendi* 2020. *Körmendi, Tamás*: The Struggle between King Emmeric of Hungary and Duke Andrew in Dalmatia (1197–1203). In: Stefan the First-Crowned and his Time. Ed. *Aleksandar Rastović – Komatina Ivana*. (Institute of History Collection of Works 42.) Belgrade, 2020. 195–211. o.
- Körmendi* 2022. *Körmendi Tamás*: Imre király és András herceg trónviszálya a dalmáciai Tengeremelléken. In: Ruscia – Hungaria – Europa. Ünnepi kötet Font Márta professzor asszony 70. születésnapjára. Szerk. *Bagi Dániel – Barabás Gábor – Fedeles Tamás – Kiss Gergely*. Pécs, 2022. 354–371. o.
- Kristó* 1986. *Kristó Gyula*: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986.
- Kristó* 2002. *Kristó Gyula*: Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon. Budapest, 2002.
- Kubinyi* 1999. *Kubinyi András*: Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. In: *Uő*: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 87–99. o.
- Kun László emlékezete Kun László emlékezete. Szerk. *Kristó Gyula*. (Szegei Középkortörténeti Könyvtár 5.) Szeged, 1994.
- Laszlovszky – Majorossy – Zsengellér* 2006. Magyarország és a keresztes háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006.
- Lincoln* 2017. *Lincoln, Kyle C.*: Beating Swords into Croziers: Warrior Bishops in the Kingdom of Castile, c. 1158–1214. *Journal of Medieval History*, 44. (2017) no. 1. 1–21. o.
- Lorenz* 2011. *Lorenz, Manuel*: Bogomilen, Katharer und bosnische „Christen“. Der Transfer dualistischer Häresien zwischen Orient und Okzident (11.–13. Jh.). In: Vermitteln – Übersetzen – Begegnen: Transferphänomene im europäischen Mittelalter und in der frühen Neuzeit; interdisziplinäre Annäherungen. Hrsg. *Balázs J. Nemes*. (Nova Medievalia 8.) Göttingen, 2011. 87–136. o.

- Maciejewski* 2014. *Maciejewski, Jacek*: Making War and Enormities: Violence within the Church in the Diocese of Cracow at the Beginning of the 14th Century. In: *Ecclesia et Violentia: Violence against the Church and Violence within the Church in the Middle Ages*. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski*. Newcastle upon Tyne, 2014. 141–165. o.
- Maciejewski* 2018. *Maciejewski, Jacek*: A Bishop Defends His City, or Master Vincentius’s Troubles with the Military Activity of His Superior. In: *Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective*. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott*. Leiden–Boston, MA, 2018. 341–368. o.
- Maciejewski* 2021. *Maciejewski, Jacek*: Memory of the “Warrior-Bishops” of Płock in the Writings of Jan Długosz. In: *Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia*. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett*. (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 75–96. o.
- Majnarić* 2009. *Majnarić, Ivan*: Papinski poslanik Akoncije u Dalmaciji i Hrvatskoj 1219.–1223. godine. In: *Humanitas et litterae. Zbornik u cast Franje Šanjeka*. Ed. *Lovorka Čoralić – Slavko Slišković*. (Analecta Croatica Christiana 40.) Zagreb, 2009. 79–98. o.
- Majnarić* 2018. *Majnarić, Ivan*: Tending the Flock: Clergy and a Discourse of War in the Wider Hinterland of the Eastern Adriatic during the Late Twelfth and Thirteenth Centuries. In: *Between Sword and Prayer: Warfare and Medieval Clergy in Cultural Perspective*. Ed. *Radosław Kotecki – Jacek Maciejewski – John S. Ott*. Leiden–Boston, MA, 2018. 435–469. o.
- Maleczek* 1996. *Maleczek, Werner*: Das friedienstiftende Papsttum im 12. und 13. Jahrhundert. In: *Träger und Instrumentarien des Friedens im hohen und späten Mittelalter*. Hrsg. v. *Johannes Fried*. Sigmaringen, 1996. 249–332. o.
- Mályusz* 2007. *Mályusz Elemér*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 2007.
- MES *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*. Tom. I–III. Ed. *Ferdinandus Knauz*. Strigonii, 1874–1924. Tom. IV. Ed. *Gabriel Dreska – Geysa Érszegi – Andreas Hegedűs – Tiburcius Neumann – Cornelius Szovák – Stephanus Tringli*. Strigonii–Budapestini, 1999.
- Moore* 2003. *Moore, John C.*: Pope Innocent III (1160/61–1216). To Root Up and to Plant. Leiden–Boston, MA, 2003.
- Múcska* 2004. *Múcska, Vincent*: Uhorsko a cirkevné reformy 10. a 11. storočia. Brno, 2004.

- Nakashian* 2016. *Nakashian, Craig M.*: Warrior Churchmen of Medieval England, 1000–1250: Theory and Reality. Woodbridge, 2016.
- Nelson* 1986. *Nelson, Janet L.*: The Church’s Military Service in the Ninth Century: A Contemporary Comparative View? In: *Uő*: Politics and Ritual in Early Medieval Europe. London, 1986. 117–132. o.
- OÖR Ottokars Österreichische Reimchronik. In: Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum qui vernacula lingua usi sunt V./I. Ed. *Joseph Seemüller*. Hanovera, 1890.
- Prinz* 1971. *Prinz, Friedrich*: Klerus und Krieg im frühen Mittelalter. Untersuchungen zur Rolle der Kirche beim Aufbau der Königsherrschaft. Stuttgart, 1971.
- PVL Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Ford. *Ferincz István*. In: Régmúlt idők elbeszélése. A Kijevi Rusz első krónikája. Szerk. *Balogh László – Kovács Szilvia*. (Magyar őstörténeti könyvtár 30.) Budapest, 2015. 15–228. o.
- RA Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. • Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II/1. k. Ed. *Emericus Szentpétery*. Budapest, 1923–1943. II/2–4. k. Manuscriptis Emericus Szentpétery adhibitis et completis critice digessit *Iván Borsa*. Szentpétery Imre kéziratának felhasználásával szerk. *Borsa Iván*. Budapest, 1961–1987.
- RI III. Die Register Innocenz’ III. Band I–XIV. Hrsg. *Othmar Hageneder et al.* Graz et al., 1964–2018.
- RPO I Regesti del Pontefice Onorio III. Dall’ anno 1216 all’ anno 1227. Vol. I–II. Ed. *Pietro Pressutti*. Roma, 1884–1885.
- RPR Regesta Pontificum Romanorum inde ab anno post Christum Natum MCXCVIII ad annum MCCCIV. Vol. I–II. Ed. *August Potthast*. Berolini, 1874.
- Rudolf* 2020. *Rudolf Veronika*: A tét a Babenberg-örökség. Cseh–magyar–osztrák kapcsolatok 1246 után. In: *Micae Mediaevales IX*. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. *Kovács Enikő – Rudolf Veronika – Szokola László – Veszprémy Márton*. Budapest, 2020. 151–169. o.
- Spalatói Tamás* 2006. *Thomae Spalatensis*: Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum. Ed. *Olga Perić – Damir Karbić – Mirjana Matijević Sokol – James Ross Sweeney*. (Central European Medieval Texts 4.) Budapest–New York, 2006.
- SRH Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II. Ed. *Emericus Szentpétery*. Budapest, 1938. (Bőv. reprint: Budapest, 1999.)

- Sweeney* 1981. *Sweeney, James Ross*: Hungary in the Crusades, 1169–1218. *The International History Review*, 3. (1981) 467–481. o.
- Sweeney* 1984. *Sweeney, James Ross*: Magyarország és a kereszties hadjáratok a 12–13. században. *Századok*, 118. (1984) 1. sz. 114–124. o.
- Sweeney* 1994. *Sweeney, James Ross*: “Spurred on by the Fear of Death”: Refugees and Displaced Populations during the Mongol Invasion of Hungary. In: *Nomadic Diplomacy, Destruction and Religion from the Pacific to the Adriatic*. Ed. *Michael Gervers – Wayne Schlepp*. (Toronto Studies in Central and Inner Asia 1.) Toronto, 1994. 34–62. o.
- Sweeney* 1999. *Sweeney, James Ross*: “Summa Potestas Post Deum” – Papal “Dilectio” and Hungarian “Devotio” in the reign of Innocent III. In: “The Man of many devices who wandered full many ways”. Festschrift in honor of János M. Bak. Ed. *Balázs Nagy – Marcell Sebök*. Budapest, 1999. 492–498. o.
- Szabados* 1999. *Szabados György*: Imre és András. *Századok*, 133. (1999) 1. sz. 85–111. o.
- Szabados* 2000. *Szabados György*: Egy elmaradt kereszties hadjáratról. Magyar–szentszéki kapcsolatok 1198–1204 között. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. *Piti Ferenc – Szabados György*. Szeged, 2000. 473–492. o.
- Szeberényi* 2003. *Szeberényi Gábor*: Domonkos zágrábi püspök politikai szerepe a 12–13. század fordulóján. In: *Középkortörténeti tanulmányok: A III. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2003. május 8–9.) előadásai*. Szerk. *Weisz Boglárka*. Szeged, 2003. 159–168. o.
- Szovák* 2016. *Szovák Kornél*: A kun misszió helye és szerepe a magyarországi domonkosok korai történeti hagyományában. In: *A Szent Domonkos Rend és a kunok*. Szerk. *Deme Ágnes – Barna Gábor*. Szeged, 2016. 105–114. o.
- Szőcs* 2010. *Szőcs Tibor*: Egy második ‘tatárjárás’? A tatár–magyar kapcsolatok a XIII. század második felében. *Belvedere Meridionale*, 23. (2010) 3–4. sz. 16–49. o.
- Szuromi* 2011. *Szuromi Szabolcs Anzelm*: Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből. Források és intézmények. Budapest, 2011.
- Szűcs* 1973. *Szűcs Jenő*: Társadalomelmélet, politikai teória és történet-szemlélet Kézai Simon Gesta Hungarorumában. I–II. *Századok*, 107. (1973) 3. sz. 569–643., 4. sz. 823–878. o.
- Szűcs* 1978. *Szűcs Jenő*: A kereszténység belső politikuma a XIII. század derekán. IV. Béla és az egyház. *Történelmi Szemle*, 21. (1978) 1. sz. 158–181. o.

- Szűcs* 1993. *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. (História Könyvtár, Monográfiák) Budapest, 1993.
- Tatárjárás *Tatárjárás*. Szerk. *Nagy Balázs*. (Nemzet és Emlékezet.) Budapest, 2003.
- Thoroczkay* 2016. *Thoroczkay Gábor*: A magyarországi legendairódalom és történetírás a 14. század közepéig. In: *Uő*: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Budapest, 2016. 184–208. o.
- Thoroczkay* 2020. *Thoroczkay Gábor*: A középkori Magyarország. Állam és ideológiák. Budapest, 2020.
- Thuróczy – Rogerius* 2001. *Thuróczy János*: A magyarok krónikája – *Rogerius mester*: Siralmas ének. Ford. *Bellus Ibolya, Kristó Gyula, Horváth János*; jegyz. *Kristó Gyula – Zsoldos Attila*. (Millenniumi magyar történelem. Források.) Budapest, 2001.
- Tóth* 2019. *Tóth Sándor László*: Püspökök és püspökségek 1046-ban. A Vata-féle pogánylázadás tanúsága. In: Szent Márton és Benedek nyomában: Tanulmányok Koszta László emlékére. Szerk. *Fedeles Tamás – Hunyadi Zsolt*. Debrecen–Szeged, 2019. 540–558. o.
- Varga* 2003. *Varga Lajos*: Bánca nembeli I. István, 1242. május – 1253. november 13. In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk. *Beke Margit*. Budapest, 2003. 106–111. o.
- Veszprémy* 2005. *Veszprémy László*: Magyarország és az első kereszties hadjárat. Aachen Albert tanúsága. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005) 2. sz. 501–516. o.
- Veszprémy* 2006. *Veszprémy László*: II. András magyar király kereszties hadjárata, 1217–1218. In: Magyarország és a kereszties háborúk. Lovagrendek és emlékeik. Szerk. *Laszlovszky József – Majorossy Judit – Zsengellér József*. Máriabesnyő–Gödöllő, 2006. 99–111. o.
- Veszprémy* 2020a. *Veszprémy László*: Szent László kereszties hadjárata és a XII. századi kereszties szentek. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 4. sz. 776–804. o.
- Veszprémy* 2020b. *Veszprémy László*: A tatárjárás. Magyarország ismét bekerül a nyugat-európai világképbe. *Hadtörténelmi Közlemények*, 133. (2020) 3. sz. 459–485. o.
- VMHH *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia*. Vol. I–II. Ed. *Augustinus Theiner*. Romae, 1859–1860.
- Webb* 2016. *Webb, Jeffrey Robert*: Representations of the Warrior-Bishop in Eleventh-Century Lotharingia. *Early Medieval Europe*, 24. (2016) no. 1. 103–130. o.

- Weisz* 2010. *Weisz Boglárka*: Királyi adók Szlavóniában a középkor első felében. (11–14. század). In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004). Szerk. *Fedeles Tamás – Font Márta – Kiss Gergely*. Pécs, 2010. 125–140. o.
- Wertner* 1903. *Wertner Mór*: Margit császárné fiai. *Századok*, 37. (1903) 593–611. o.
- Zey* 2021. *Zey, Claudia*: A pápaság és a béke a középkorban. *Pontes*, 4. (2021) 9–45. o.
- Zupka* 2016. *Zupka, Dušan*: Ritual and symbolic communication in medieval Hungary under the Árpád dynasty (1000–1301). (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 39.) Leiden–Boston, MA, 2016.
- Zupka* 2019. *Zupka, Dušan*: Forms of Communication of the Political Elites in Medieval Central Europe (Hungary, Austria and the Czech Lands, 1250–1350). *Historický časopis*, 67. (2019) 785–808. o.
- Zupka* 2021. *Zupka, Dušan*: Religious Rituals of War in Medieval Hungary Under the Árpád Dynasty. In: Christianity and War in Medieval East Central Europe and Scandinavia. Ed. *Radosław Kotecki – Carsten Selch Jensen – Stephen Bennett*. (Beyond Medieval Europe.) Leeds, 2021. 141–158. o.
- Zsoldos* 1991. *Zsoldos Attila*: A királyi várszervezet és a tatárjárás. *Hadtörténelmi Közlemények*, 104. (1991), 1. sz. 45–76. o.
- Zsoldos* 1997. *Zsoldos Attila*: Téténytől a Hód-tóig. (Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata.) *Történelmi Szemle*, 39. (1997) 1. sz. 69–98. o.
- Zsoldos* 2005. *Zsoldos Attila*: Az ifjabb király országa. *Századok*, 139. (2005) 2. sz. 231–260. o.
- Zsoldos* 2007. *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) Budapest, 2007.
- Zsoldos* 2011a. *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. (História Könyvtár – Kronológiák, adattárak.) Budapest, 2011.
- Zsoldos* 2011b. *Zsoldos Attila*: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle*, 53. (2011) 1. sz. 1–38. o.
- Zsoldos* 2013. *Zsoldos Attila*: Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. *Hungarian Historical Review*, 2. (2013) 211–242. o.

- Zsoldos 2020. *Zsoldos Attila: Néhány kritikai megjegyzés az 1264–1265. évi belháború újrakeltezésének kísérletéhez. Századok, 154. (2020) 6. sz. 1331–1344. o.*
- Zsoldos 2021. *Zsoldos, Attila: The Árpáds and Their People. (Arpadiana IV.) Budapest, 2021.*

Gábor Barabás

THE WARS OF THE 13TH CENTURY AND THE HUNGARIAN HIGH PRIESTS

(Summary)

The research paper focuses on a particular intersection of military history and ecclesiastical history, the participation of the Hungarian high priests in various wars and battles, mainly in the 13th century. Although warfare was not one of the basic assignments of the clergy, from the 11th century onwards its members appear in the sources in connection with battles and various conflicts. Naturally, they were not primarily present as generals or warriors, i.e. as ‘bellatores’, although there were examples of that as well, but rather as peace-brokers, for example in conflicts between members of the royal family. They also acted as advisers to the dynasty and performed liturgical duties during wars and campaigns.

The sources of the last century of the Era of the House of Árpád provide a somewhat more varied picture compared to that of the earlier period. In many cases, while bishops and archbishops often acted as royal envoys both within and outside the territory Hungary, in addition to the above mentioned liturgical tasks, the high priests of the Kingdom of Hungary themselves played an active role in shaping the course of certain conflicts. In this paper I will systematically analyse these data on the basis of the available sources.

Gábor Barabás

DIE KRIEGE DES 13. JAHRHUNDERTS UND DIE UNGARISCHEN HOHEPRIESTER

(Resümee)

Die Studie konzentriert sich auf einen besonderen Schnittpunkt von Militär- und Kirchengeschichte, nämlich die Teilnahme der ungarischen Hohepriester an verschiedenen Kriegen und Schlachten, und in diesem Zusammenhang auf das 13. Jahrhundert. Obwohl die Kriegsführung nicht zu den grundlegenden Aufgaben des Klerus gehörte, tauchen seine Mitglieder ab dem 11. Jahrhundert in den Quellen im Zusammenhang mit Schlachten und verschiedenen Konflikten auf. Natürlich waren sie in erster Linie nicht als Generäle oder Krieger, also als *bellatores*, präsent – selbst wenn es auch dafür Beispiele gab –, sondern eher als Friedensvermittler, zum Beispiel bei Konflikten zwischen den Königsfamilien. Sie fungierten auch als Berater der Dynastie und übernahmen liturgische Aufgaben während Kriegen und Feldzügen.

Die Quellen zeichnen ein etwas differenzierteres Bild vom letzten Jahrhundert der Árpádenzeit als von der früheren Periode. Während Bischöfe und Erzbischöfe neben den oben erwähnten liturgischen Aufgaben häufig als königliche Gesandte innerhalb und außerhalb Ungarns

fungierten, spielten die Hohepriester des Königreichs Ungarn in mehreren Fällen selbst eine aktive Rolle bei der Gestaltung des Verlaufs bestimmter Konflikte. In dieser Studie analysieren wir diese Daten auf der Grundlage der zur Verfügung stehenden Quellen systematisch.

Gábor Barabás

LES GUERRES DU 13^E SIÈCLE ET LES PRÉLATS HONGROIS

(Résumé)

L'étude est axée sur une intersection particulière de l'histoire militaire et de l'histoire ecclésiastique, notamment la participation des prélats hongrois à diverses guerres et batailles au 13e siècle. Bien que faire la guerre ne fasse pas partie des missions fondamentales du clergé, ses membres apparaissent, dès le 11e siècle, dans les sources ayant trait aux batailles et aux conflits. Sauf quelques exceptions, ils n'y étaient pas présents en tant que chefs militaires ou guerriers, c'est-à-dire en tant que belligérants, mais plutôt comme médiateurs, notamment dans les conflits au sein de la famille royale. Ils faisaient également office de conseillers de la dynastie et remplissaient des fonctions liturgiques pendant les guerres et les campagnes.

Quant au dernier siècle de l'époque Árpád, les sources permettent d'avoir une vue plus complète par rapport à la période précédente. Tandis que les évêques et les archevêques agissaient souvent en tant qu'envoyés royaux à l'intérieur et à l'extérieur de la Hongrie, en plus de leurs fonctions liturgiques mentionnées ci-avant, les prélats du royaume hongrois ont également joué un rôle actif dans certains conflits. Cet écrit entreprend l'analyse systématique de ces données sur la base des sources disponibles.

Габор Барабаш

ВОЙНЫ 13-ОГО ВЕКА И ВЕНГЕРСКИЕ ПЕРВОСВЯЩЕННИКИ

(Резюме)

Это исследование фокусируется на своеобразную точку пересечения военной и церковной истории, на участие венгерских священников в различных войнах и сражениях в рамках XIII-ого века. Несмотря на то, что для священников среди основных заданий не относилось военное дело, начиная с XI-ого века и далее его члены обнаруживаются в источниках в связи с сражениями и различными конфликтами. Естественно, они присутствовали в первую очередь не как военачальники или воины, то есть как беллаторес – но были примеры и этого – а роль их сводилась скорее в посредничестве мира, например в противоречиях королевской семьи. Кроме этого они действовали как советники династии, а также во время войн и сражений исполняли литургические обязанности.

Относительно последнего века эпохи Арпада, на основе источников можно обрисовать несколько более разнообразную картину по сравнению с предыдущим периодом. Во многих случаях – в то время как наряду с литургическим задачам епископы и архиепископы работали в Венгрии и за границей в качестве королевских посланцев – священники Венгерского Королевства сами играли активную роль в формировании отдельных конфликтов. В нашей статье мы берем на себя систематическую обработку этих данных на основе доступных источников.